Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 263 (10555) | 1977 чылдың ноябрь 6, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кең.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюу делгерезин!

ЛЕНИННИҢ АЙЫТКАН ОРУУ-БИЛЕ

Республиканың чаа хөгжүм-шии театрынга болган байырлыг хурал үезинде. А. ЗАЙЦЕВТИҢ тырттырган чуруу.

Октябрьның улуг байырлалының бүдүүзү. Калбак делгем Төрээн чурттуң өске бүгү черлеринде ышкаш, ийи дакпыр орденниг Совет Тываның хоорайлары болгаш суурлары, ылаңгыя найысылал — Кызыл бо хүннерде онзагай каас-шиник апарган. Кайнаар-даа көөрге кызыл туктар киискээн, лозун, плакаттар чайынналаан. Республиканың хөгжүм-шии театрының бурунгу хүн ажыглалга кирген чаа бажыңының кайгамчык каас чараш кылдыр дерип шимеп каан, ооң сценазының дөрүнде В. И. Ленинниң улуг чуруу, 1917—1977 деп саннар.

СЭКП Тыва обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралының киржикчилери дүүн, ноябрь 5-те, кайгамчык улуг бедик көдүрлүүшкүн-биле театрның чаа бажыңынга чыглып келгеннер. Оларның аразында СЭКП обкомунуң кежигүннери, кежигүнүнге кандидаттар, СЭКП-ниң область организациязының ревизия комиссиязының кежигүннери, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң депутаттары, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, хамааты болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, республиканың болгаш найысылалдың үлетпүр бүдүрүлгелериниң база кодээ ажыл-агыйының мурнакчылары, интеллигенцияның төлээлекчилери бар.

Акы-дуңма Моол Арат Республиканың бистиң республика-биле кожа аймактарындан келген: МАРН ТК-ның кежигүнү, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының депутады, МАРН-ның Завхан аймак комитединиң бирги секретары эш Бегзүрен, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының депутады, Убса-Нур аймак хуралының күүсекчи комитединиң даргазы эш Баасанжав, МАРН-ның Баян-Ульгий аймак комитединиң секретары эш Хамза, МАРН-ның Ховду аймак комитединиң ийиги секретары эш Жийдээ олар баштаан делегацияларынга хуралдың киржикчилери изиг байыр чедирген.

Хүндүскүнүң ийи шакта театрның чаа бажыңының улуг залын чыылганнар долдур олурупкан.

Партияның Тыва область комитединиң болгаш Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Совединиң, партия, совет активтиң база районнарның болгаш хоорайларның ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң киржилгези-биле Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнга тураскааткан каттышкан байырлыг хуралын СЭКП обкомунуң бюрозунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даасканын ёзугаар Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **М. К. Мендуме** ажыткан.

Залга Совет Эвилелиниң Күрүне Гимнизи улуг чаагайы-биле чаңгыланып үнген.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежнев баштадыр СЭКП Төп Комитединиң Политбюрозунуң составын байырлыг хуралдың хүндүлүг президиумунга ооң киржикчилери аажок улуг бедик көдүрлүүшкүн-биле соңгаан.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнуң дугайында илеткелди СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** кылган.

Ооң соонда байырлыг хуралга чугаалар болгаш байыр чедиришкиннери эгелээн.

ОКТЯБРЬНЫҢ 60 ЧЫЛ ОЮ

СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң каттышкан байырлыг хуралынга СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. ШИРШИННИҢ илеткели

Эргим эштер, хүндүлүг аалчылар!

Бистиң улуг Төрээн чуртувустуң бүгү-ле булуңнарында, бүгү делегейде бо хүннерде кызыл туктар чоргаар киискип турар. Совет улус, акы-дуңма социалистиг чурттарның улустары, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкини, бүгү мурнакчы кижи төрелгетең алдарлыг юбилейни — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылын байырлалдыг демдеглеп турар-дыр.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнга холбаштыр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң каттышкан байырлыг хуралы бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы Москвага болган, ынчангаш ол болуушкун бүгү совет улустуң болгаш депшилгелиг кижилерниң сагыш-сеткилиниң өөрүшкүзүн аажок хайныктырган мындыг үеде бистиң байырлыг хуралывыс эртип турар-дыр. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң илеткели — идей-теоретиктиг болгаш политиктиг шылгарангай документтир. Бо хүннерде ол документ чурттуң бүгү-ле ниитилел-политиктиг амыдыралын тодаргайы-биле айтып турар болгаш ону бистиң бүгү чурт, бүгү совет улус, ооң иштинде бистиң республиканың ажылчы чоннары өөренип көрүп турар. Ол делегейниң бурунгаар депшилгелиг кижилерниң кичээнгейиниң төвүнде турар. Улуг Октябрьның бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузазын, демократия болгаш социал депшилге дээш ажылчы чоннарның демиселинде ооң хосталгалыг идеяларының боттанып сиңниккенин ол илеткелде ханы болгаш бүгү талалыг көргүскен. Сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургузар дээш Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет улустуң алдан чыл маадырлыг демиселиниң өндүр чаагай түңнелдерин илеткелде үндүрүп, коммунизмче оруктап бистиң Ада-чуртувустуң улам ыңай-гы хөгжүлдезиниң магалыг чаагай перспективаларын чырыткан.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң байырлыг хуралынга хөй санныг коммунистиг болгаш ажылчын партияларның, социалистиг болгаш национал-демократтыг чоон үзелдиг күштерниң төлээлекчилериниң олурушканы Октябрьның идеяларының өндүр чаагай тургузукчу күжүнүң, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының болгаш Совет күрүнениң аажок улуг рольдуң болгаш ат-алдарының бүзүрелдиг херечизи-дир.

Эш Л. И. Брежнев СЭКП Төп Комитединиң, Совет чазактың өмүнээзинден ажылчыннарга, колхозчуларга болгаш интеллигенцияга, партияның, хамааты болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарынга, күш-ажылдың хоочуннарынга, бүгү совет кижилерге алдарлыг Ада-чурттуң төөгүлүг юбилейи — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюбиле холбаштыр чүректиң ханызындан изиг байырны чедиргеш, оларга СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга чаа-чаа чедиишкиннерни, аас-кежиин болгаш менди-чаагай чорукту күзээн.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң байырлыг хуралының киржикчилери «Совет улуска» Кыйгырыгны болгаш «Делегейниң бүгү чурттарының улустарынга, парламентилеринге болгаш чазактарынга» Кыйгырыгны хүлээп алганнар. Хүлээп алдынган документилер чугула ужур-дузалыг боор, коммунистиг тургузуушкунуң сорулгаларын күүседиринге совет кижилерниң идепкейин улам бедидеринге, тайбыңны быжыглаарынга, делегейге кады ажылдажылганы калбартырынга улуг рольду ойнаар апаар.

Эштер, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден бөгүнгү байырлыг хуралдың бүгү киржикчилеринге, коммунистерге, аныяк оолдар, кыстарга, Совет Армияның дайынчыларынга, республиканың бүгү ажылчы чоннарынга Улуг Октябрьның 60 чылының байырлалы-биле холбаштыр изиг байыр чедирерин болгаш Төрээн чурттуң эрге-ажыы дээш ажыл-ижинге оларның чаа-чаа чедиишкиннииг болурун күзээрин чөпшээреп көрүңер.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылының байырлалы ССРЭ-ниң чаа Конституциязын—бүгү улустуң делегейде баштайгы социалистиг күрүнениң Үндезин Хоойлузун юбилейлиг чылда хүлээп алганы-биле онза кайгамчыктыг болгаш тураскаалдыг болу берген.

СЭКП ТК-ның октябрь (1977 ч.) Пленумунуң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ээлчег чок чедиги сессиязының түңнелдерин, сессияга эш Л. И. Брежневтиң илеткелин, чурттуң чаа Конституциязын Тываның ажылчы чоннары, бүгү совет улус-биле бир дөмей, бүгү-нииити өөрүшкү болгаш улуг сорук кириишкин-биле, бүрүн долузу-биле чүүлдүгзүнүп турар.

Республиканың ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары, кодээниң ажыл-ишчилери, чоннуң бүгү кезектери Үндезин Хоойлу төлевилелин чугаалажырынга политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг көдүрлүүшкүн-биле киришкен. Конституция төлевилелин Тыва АССР-ге бүгү улустуң чугаалажып көргени республиканың коммунистериниң, ажылчы чоннарының политиктиг бышкан бедик билиглиин болгаш ниитилелдиң эрге-ажыктарын калбаа-биле барымдаалап турарын көргүскен. Олар болза, СЭКП-ны долгандыр бузулбас кылдыр сырый каттышканын, төрээн Коммунистиг партиязының болгаш Совет күрүнениң иштики база даштыкы политиказын, СЭКП ТК-ның, Совет чазактың, эш Леонид Ильич Брежневтиң шуут бодунуң практиктиг ажыл-чорудулгазын бүрүн болгаш чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп турарын көргүскен.

Улуг Ленинге, большевик партияга баштаткан ажылчыннарның болгаш тараачыннарның, солдаттарның болгаш матростарның чепсектиг тура халыышкынының түңнелинде 60 чыл мурнунда Россияга социалистиг революция тиилээн, деп Г. Ч. Ширшин уламчылаан. В. И. Ленинниң айтып чорааны ёзугаар алырга, ол революция «империализмден улустарның хосталгазы дээш, улустар арасында дайыннарны соксадыры дээш, капиталдың тергииделин дүжүрер дээш, социализм дээш» демиселдиң үе-чадазын ажыткан. (Чогаалдарының долу чыындызы, т. 37, арын 171).

Ынчангаш бөгүн, бо байырлалдыг шакта, бүгү совет кижилер-биле, депшилгелиг кижи төрелгетен-биле бир дөмей, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының сорук кииргичизи болгаш организакчызы, Коммунистиг партияның база Совет күрүнениң үндезилекчизи болгаш баштыңчызы Владимир Ильич Ленинге эң ханы хүндүткеливисти илергейлеп турар бис.

Ооң соонда Г. Ч. Ширшин бистиң чурттуң ажылчы чоннары Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле чорааш, улус ажыл-агыйын индустриалазастаарының болгаш кодээ ажыл-агыйны коллективизастаарының, культура революциязының кандаар-даа аажок улуг сорулгаларын шиитпирлээринге кандыг-кандыг чедиишкиннерни чедип алганының дугайында, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында совет кижилерниң эрес-дидим, маадырлыг чоруктарының дугайында, да-

(Уламчызы 2-ги арында).

Илеткелди допчулап парлаан

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТӨП КОМИТЕДИНГЕ,
ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНГА,
ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНГЕ,
Эш Леонид Ильич БРЕЖНЕВКЕ

Бистер, СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылынга тураскааткан каттышкан хуралының киржикчилери, бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү талалыг чечектелиишкининге болгаш ооң күчү-шыдалының өзүлдези дээш, бүгү делегейге тайбың дээш, республиканың бүдүрүкчү күштерин хөгжүдери, Совет Тываның ажылчы чоннарының чаагай чоруун бедидери дээш могаг-шылаг чок ада сагыш салышкыны болгаш кичээнгейи дээш коммунистерниң, бүгү ажылчы чоннарның өмүнээзинден СЭКП-ниң ленинчи Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, Силерниң бодуңарга, эргим Леонид Ильич, чүректиң ханызындан улуу-биле өөрүп четтиргенивистиң сөстерин дамчыдып тур бис.

Ийи дакпыр орденниг Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары СЭКП ТК-ның октябрь (1977 ч.) Пленумунуң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чедиги сессиязының шиитпирлериниң, эш Леонид Ильич Брежневтиң илеткелиниң, ниити-улусчу совет социалистиг күрүнениң Үндезин Хоойлузу — чаа Совет Конституцияны хүлээп алганының болдурганы политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик көдүрлүүшкүннүң байдалында Улуг Октябрьның юбилейинге ужуражып турар.

Улуг Октябрьның, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының ленинчи национал политиказының ачызында тыва улус совет улустарның акы-дуңма өг-бүлезинге ниитилел-политиктиг, социал-экономиктиг болгаш культурлуг тургузуушкунга улуг чедиишкиннерни чедип алган. Бөгүнгү Тыва дээрге, амгы үениң үлетпүр, транспорт бүдүрүлгелерлиг, чаа тудугларлыг, бедик механизастаттынган кодээ ажыл-агыйлыг аграр-индустриалдыг республика боор турар. Культура, улус өөредилгези, кадык камгалалы болгаш өске-даа адырлар калбаа-биле хөгжүп келген. Ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чоруу соксаал чок өзүп турар. Бо бүгү дээрге, Октябрьның өлүм чок идеяларының, В. И. Ленинниң чагыгларының амыдыралга боттанышкынының, СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының тиилелгезиниң, совет ниитилел болгаш күрүне тургузуунуң артык күштүүнүң чайыңнанчак херечизи болур. Тыва улус бодунуң хөгжүлдезиниң, чаа социалистиг амыдыралды тургузарының бүгү-ле үе-чадаларында ССРЭ-ниң акы-дуңма улустарының, эң ылаңгыя улуг орус улустуң деткимчезин болгаш дузаламчызын үргүлчү ап келген. Тыва улус бодунуң бөгүн чоргаарланып-ла турар бүгү чүүлдерин төрээн Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң, бистиң Ада-чурттуң акы-дуңма улустарының ачызында чедип алган.

Республиканың ажылчыннары, кодээ ажыл-ишчилери болгаш улусчу интеллигенциязы партия организацияларының болгаш улус депутаттарының Советтериниң удуртулгазы-биле СЭКП-ниң XXV съездизиниң салганы сорулгаларны, онгу беш чылдың планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин боттандырары дээш кызымаккай ажылдап турарлар. Республиканың экономиказының болгаш культуразының бүгү адырлары юбилейлиг чылда улам хөгжүп турар.

Улуг Октябрьның 60 чылын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты улам калбартпышаан, ажылчы чоннарның коллективтериниң хөй кезии, үлетпүрнүң, кодээ ажыл-агыйының, транспорттуң, тудугнуң, амыдырал-хандырылга черлериниң, улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының муң-муң ажылдакчылары юбилей мурнунда алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткен болгаш боттарының күш-ажылчы шалыпчы ээлчээн үргүлчүлеп турарлар. Республиканың үлетпүрү эрткен чылдың чогуур үезинге деңнээрге, бо чылдың он айларының иштинде продукцияны 7,5 хуу хөйнү сайгарган, а үлетпүр бүдүрүлгезиниң ниити хемчээли 6,9 хуу өскен. Эътти, сүттү болгаш кодээ ажыл-агыйының өске-даа продукциязын күрүнеге садарының талазы-биле бо чылдың үш кварталдарының планы ажыр күүсеттинген.

Тыва АССР-ниң коммунистери болгаш ажылчы чоннары СЭКП ТК-ны болгаш Совет чазакты долгандыр боттарының хүрээлээнин улам сырый каттыжар, бүгү күжүн болгаш чогаадыкчы энергиязын СЭКП-ниң XXV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин, коммунистиг тургузуушкунуң сорулгаларын амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынга бээр дээрзин Коммунистиг партияның Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге болгаш эргим Леонид Ильич, силерге бо байырлалдыг болгаш өөрүшкүлүг хүннерде бүзүредип тур бис. Республиканың ажылчы чоннары моон-даа соңгаар совет улустарның акы-дуңма ёзузунуң чаңгыс эвин болгаш найыралын карак огу дег быжыглап база камгалаар, Октябрьның ыдыктыг тугунга, улуг Ленинниң чагыгларынга кезээде шынчы болурлар.

Бистиң ынак Төрээн чуртувус — Совет Социалистиг Республикалар Эвилели делгерезин!

Ажылчын аңгының, бүгү совет улустуң коммунизм дээш демиселге шылгараттынган авангарды — Совет Эвилелиниң ленинчи Коммунистиг партиязы делгерезин!

СЭКП ТЫВА ОБКОМУНУҢ, ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ОКТЯБРЬНЫҢ СОЦИАЛИСТИГ УЛУГ РЕВОЛЮЦИЯЗЫНЫҢ 60 ЧЫЛЫНГА ТУРАСКААТКАН КАТТЫШКАН БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛЫНГА ЧАҢГЫС ҮН-БИЛЕ ХҮЛЭЭП АЛГАН.

1977 чылдың ноябрь 5, Кызыл хоорай.

Эш Шараф Рашидович РАШИДОВКА

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң кезкү ажылдакчызы Силерге, алдан харлаан хүнүңер-биле холбаштыр изиг байыр чедирип тур.

Шараф Рашидович, быжыг кадыкшылды болгаш совет улустуң чаагай чоруунга, бистиң чуртка коммунизмниң тиилээриниң эрге-ажыы дээш моон-даа соңгаар үре-түңнелдиг ажылдаарыңарны Силерге күзеп тур бис.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ | **ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ** | **ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ**

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Узбекистанның Компартиязының ТК-зының Бирги секретары эш Ш. Р. РАШИДОВТУ Ленин орден болгаш база ийиги «Кадыр болгаш Маска» алдын медаль-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң мурнунга ачы-хавылазы дээш, партияның XXV съездизиниң улус ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле шиитпирлерин амыдыралга боттандырып, чигхөвеңин бүдүрериниң доктаамал бедик дүжүдүн чедип ап, ону күрүнеге садар талазы-биле бедик социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге, а ол ышкаш кодээ ажыл-агыйының өске-даа продуктуларын бүдүрерин улам көвүдедир болгаш күрүнеге садарының талазы-биле социалистиг бедик хүлээлгелерин чедиишкиннииг күүседиринге коммунистерниң, бүгү ажылчы чоннарның күжүн мөөңнээр талазы-биле улуг организакчы болгаш политиктиг ажыл-чорудулгазы дээш база төрүттүнгенинден бээр алдан харлааны-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, Узбекистанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры эш Шараф Рашидович Рашидовту Ленин орден болгаш ийиги «Кадыр болгаш Маска» алдын медаль-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Л. БРЕЖНЕВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
М. ГЕОРГАДЗЕ.

Москва, Кремль, 1977 чылдың ноябрь 4.

ОКТЯБРЬНЫҢ 60 ЧЫЛ ОЮ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

йын соолунде улус ажыл-агыйын катап тургузар болгаш ону улам хөгжүдери дээш оларның кызымаккай күш-ажылының дугайында тодаргайы-биле чугаалаан.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы, социализм тургузуушкунунга бистиң чурттуң чедиишкиннери дээрге, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң калбарарынга, социалистиг күрүнелерниң лагериниң тургустунарынга, колониал болгаш чартык колония-даа чурттарга национал-хосталгалыг демиселдиң калбарарынга болгаш оларның боттарының хөгжүлдезиниң үезинде хамаарышпас чоруктуң база депшилгениң оруунче кирериниге күчүлүг идиглиг болуушкун-дур.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязы тыва улусту чүс-чүс чылдарда хожудангай болгаш эрге-шөлээ чок чоруктан хостаан, социал-депшилгениң оруу-биле хостуг хөгжүүрүнүң оруун ажыдып берген-деп, Г. Ч. Ширшин ооң ыңай чугаалаан. Амгы үеде тыва улустуң бодунуң национал күрүнелиг болганы, тиилээн социализмниң кежиктериниң калбаа-биле ажылдап турары, совет улустарының акы-дуңма өг-бүлезинде коммунизмни чедиишкинниг тургузуп турары дээрге, Октябрьның, Улуг Ленинниң, алдарлыг Коммунистиг партияның ачызы-дыр.

Күш-ажылчы тыва улус, Тываның ажылчы чоннары төөгүнүң чугула, эргилделиг үе-чадазында турган хүннерде большевик партияның Төп Комитеди болгаш В. И. Ленин боду Тывага революстуг болуушкуннарны кичээнгейлиг хайгаарап турганын болгаш ооң ажылчы массаларының хосталгалыг демиселинге деткимче, дузаламчызын көргүскенин бөгүн бо байырлалдыг хүнде ханы өөрүп-четтириишкинниң сагыш-сеткили-биле демдеглеп турар бис. Коминтернниң, большевиктер партиязының идейлиг салдары, Россияның ажылчын ангызының дузазы-биле Тывага 1921 чылда Улусчу революция тиилээн. Тываның араттары боттарының бот-эргелиг күрүнезин—Тыва Арат Республиканы тургускан. Улусчу революцияның тиилээшкининге болгаш Тыва Арат Республиканың тургустунганынга Совет чазак изиг байыр чедирип, ооң бот-эргезин болгаш хөгжүлдезин быжыглаарынга бүгү хемчеглер-биле деткимче көргүзерин магадылаан. Боттарының мурнакчы революсчу авангардын—Тываның Араттың революстуг намын тургузуп алырда мурнакчы ажылчы араттарга большевиктер партиязы дуза көргүскен.

Октябрь революциязының өзулуг маадыры—Россияның ажылчын ангызынга, Советтерниң эрге-чагыргазы дээш, хосталга болгаш дең эрге дугайында өндүр улуг ленинчи идеяларны амыдыралга боттандырар дээш демиселдиң тугун бир-ле дугаарында көдүрген улуг орус улуска тыва улус чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин илергейлеп турар.

Бо байырлыг хүннерде тыва улус Россияның ажылчын ангызының арат массаларының национал болгаш социал хосталгазынга төөгүлүг ролюнуң каң-чаар-даа аажок улуг ужур-дузалыын онза ханызы-биле бодап турарлар. Орус ажылчын ангы, большевиктер партиязы Саян ажыр ленинчи идеяларны, Улуг Октябрьның идеяларын экелген болгаш тыва араттарның революстуг медерелин болгаш энергиязын оттуруп, оларны боттарының хосталгазы, аас-кежиктиг амыдыралы дээш демиселче сорук кирип, көдүрүп үндүрген.

Орус коммунистер Крюков, Беспалов болгаш Чугунов оларның, кызыл партизаннарның алдаржаан командирлери Щетинкин, Кравченко, Кочетов, Хлебников оларның чыраткылыг тураскаалын, тываларның хосталгазы болгаш аас-кежии дээш боттарының амы-тынын берген бүгү-ле кижилерниң тураскаалын Совет Тываның ажылчы чоннары ыдыктыы-биле тураскаап чоруур. Оюн Күрсединиң, Адыг-Түлүш Чульдумнуң, Иргит Шагдыржаптың болгаш чаа Тываның өске-даа баштайгы удуртукчуларының аттарын Тываның ажылчы чоннары кажан-даа утпас. Бодунуң чонунуң чоргааралы болуп, бодунуң бүгү күжүн болгаш билиин, эрес-шудургу ажылдыын ол чоннуң чаартылгазынга болгаш бүгү талалыг хөгжүүрүнге бараан болдурган Салчак Калбакхорекович Токаның адын сеткилдиң эң-не ханызындан өөрүп четтиришкин-биле адаар бис.

Улусчу революция соонда улус-демократтыг тургузугнуң барык чээрби беш чылдарының дургузунда большевик партияның, Советтер чуртунуң орус болгаш өске-даа улустарының доктаамал деткимче, дузаламчызы-биле тыва улус бодунуң хөгжүлдезинге бурунгаар дыка улуг базымны кылган.

ССРЭ-ниң болгаш ТАР-ның аразынга бүгү талалыг найыралчы харылзааларның хөгжүлдезиниң, аныяк республикага Совет күрүнениң талазындан политиктиг болгаш экономиктиг доктаамал дузаламчызының ачызында тыва улустуң улуг орус болгаш өске-даа совет улустар-биле найыралы быжыккан, ССРЭ-ниң составынга Тываның эки тура-биле бактаап кирери дээш арат массаларының ортузунга шимчээшкин тывылган болгаш быжыккан. Ол шимчээшкин Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында онза калбак нептерээн, ынчан совет улустуң фашистиг эжелекчилерге удур ыдыктыг демиселинге дузаламчыны тыва улус бодунуң революстуг намының удурталгазы-биле дайынның баштайгы хүннеринден эгелээш-ле көргүзе берген. Совет Эвилелиниң Ада-чурттуң Улуг дайынынга тыва эки турачыларның киришкени совет улус-биле интернационалчы эп-сеткил каттыштырылгазының болгаш найыралдың чырыткылаңчак арны болган.

1944 чылдың октябрь 11-де тыва улустуң амыдыралынга төөгүлүг болуушкун болган — совет улустарының акы-дуңма өг-бүлезинге ол эки тура-биле бактаап кирген. ССР Эвилелиниң составынга Тываның эки тура-биле киргени СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң ленинчи национал политиказының шылгараңгай чоруунуң чайынналчак бадыткаашкыны болган.

Ол өөрүшкүлүг хүнден бээр чүгле 33 чыл эрткен. Ол төөгүлүг кыска хуусаада, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үргүлчү сагыш салышкынының болгаш кичээнгейиниң, совет улустарының акы-дуңма дузаламчызының ачызында Тывада үндезин социал-экономиктиг болгаш культурлуг чаартылгалар боттанган. Тываларның болгаш орустарның, бистиң хөй националдыг чуртувустуң өске-даа улустарының дем каткан ажыл-ижи тыва черни танытпас кылдыр өскертипкен. Шаанда хожудангай чораан Тыва ам сайзыраңгай аграр-индустриалдыг республика болу берген. Улус ажыл-агыйының амгы үедеги материал-техниктиг баазазы тургустунган. Бөгүн Тыва чаа тудугларның, механизастаан улуг совхозтарның, доктаамал хөгжүп орар үлетпүрүнүң, бедик культуралыг чурту болуп турар.

Экономикага социалистиг угланышкынының хевирлеттинин тургустунары, социалистиг бүдүрүлге харылзааларының тургустунары чурттуң өске национал районнарынга бодаарга элээн сөөлзүреди эгелээн-даа болза, республиканың улус ажыл-агыйында чурттуң экономиказында ниити-биле боттандырып турары ышкаш шынар талазы-биле чаа шаңмыдыг сорулгаларны шиитпирлеп турар.

Совет Тываның индустриалдыг хөгжүлдезиниң бүзүрелдиг бадыткалы үлетпүр бүдүрүүшкүнүнүң өзүлдези болур. Совет эрге-чагырганың чылдарында ооң хемчээли 57 катап, а ооң иштинде тоскуу беш чылда — 48 хуу улгаткан. Бир эвес Совет күрүнениң составынга Тываның кирип турарының чылында улус ажыл-агыйының продукциязының ниити хемчээлинге үлетпүр продукциязының үлүг-хуузу чүгле 19 хуу турган болза, амгы үеде республиканың ниити продукциязының дең кезиин үлетпүр бүдүрүлгелери берип турар.

Үлетпүр хөгжүлдезиниң кол көргүзүглериниң бирээзи үлетпүр бүдүрүлге фондузу болур. Ол сөөлгү он чылдарда 4,5 катап (800 млн. рубль) өскен болгаш амгы үеде бир миллиард хире рубль бооп турар. Күш-ажылдың электри хандырылгазы үлетпүрге ол-ла үе иштинде 2.3 катап өскен.

Совет эрге-чагырганың чылдарында үлетпүрнүң чаа адырларын тургускан, бүдүрүүшкүннериниң чаа хевирлери көстүп келген. Сөөлгү он чылда республикада каш-даа улуг үлетпүр бүдүрүлгелерин ажыглалга киирген, оларның аразында Тываның В. И. Ленин аттыг даг-дүгү комбинады, «Тыва кобальт», «Тудуг кезектери» комбинаттар, Терлиг-Хаяның мөңгүн-суу бүдүрүлгези, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези, ыяш сайзыралы ажылдап кылыр комбинат, дээрбе комбинады, Элегес-Аксының туйбу заводу (баштайгы ээлчээ), алгы заводу, дааранылга фабриказы, сүт болгаш хлеб заводтары, өске-даа бүдүрүлгелер бар.

Тываның индустриалдыг хөгжүлдези Сибирьниң экономиктиг районнарының материал-техниктиг, энергетиктиг күчүлүг баазазынга даянып турар. Сибирьниң чаңгыс аай энергосистемазынга кошканы республиканың бүдүрүкчү күштерин улам ынай хөгжүдеринге чугула базым болган, улус ажыл-агыйының энергия хандырылгазын бедидер арганы берген.

Сөөлгү чылдарда дыка хөй санныг чуртталга бажыңнарын, школаларны, культура албан черлерин, эмнелгелерни, школа назылы четпээннерниң албан черлерин, көдээ ажыл-агый, коммунал-амыдырал болгаш садыг черлериниң объектилерин 961 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киирген.

Көдээ ажыл-агыйга үндезин чаартылгалар болган. Арат ажыл-агыйларын коллективизастаарының сорулгаларын чедиишкинниг боттандырганы совет үеде Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң кол түңнелдериниң бирээзи-дир. Араттарның суурлуг амыдыралче шилчээни чугула чедиишкин-дир. Шаанда ээн чыткан черлерде хөй санныг чурттакчылыг пунктулар көстүп келген, тургузукчу ажыл-ишке, культурага болгаш дыштанылгага таарышкан бүгү-ле эргежок чугула чүүлдер оларда бар.

Совет эрге-чагырганың чылдарында көдээ ажыл-агыйның ниити продукциязын бүдүрери 20 катап немей өскен. Ниитиниң малының баш саны 36 катап көвүдээн, мал болгаш чер ажылының продукциязын бүдүрериниң болгаш садарының хемчээлдери өзүп турар. Колхозтарны совхозтар кылдыр чаарты тургусканы республиканың көдээ ажыл-агыйын улам ыңай хөгжүдериниң дугайында партияның болгаш чазактың сагыш салышкынының чаа чырыткылаңчак илерели болган. Бедик бүдүрүкчүлүг эң чаа техника-биле көдээ ажыл-агыйны үргүлчү чепсеглеп турар. Ам бир совхозка ортумаа-биле 43 трактор, 33 чүък автомобили, 18 комбайн болгаш өске-даа хөй техника онаажыр. Бистиң бүгү совхозтарывысты электрижиткен.

Экономиканы бүгү хемчеглер-биле хөгжүдеринге үндезилээш, ажылчы чоннарның материалдыг чаагай байдалы чайгылыш чок өзүп орар. Сөөлгү он беш чылда чоннуң кижи бүрүзүнге онаашпыр боттуг орулга үш катап улгаткан. Чоннуң кижи бүрүзүнге онаашпыр акша орулгазы 1976 чылда 958 рубль болган, ол дээрге 1967 чылда турганындан 408 рубльге хөй-дүр. Хереглелдиң ниитилел фондузу соксаал чокка өзүп турар. Он муң хөй уругларлыг болгаш бот келер ай санында-ла күрүнеден акша дузаламчызын, 30,2 муң кижи —пенсияны ап турар. Республиканың ажылчы чоннарының социал хандырылгазынга чылдың-на 26,5 миллион рубльди берип турар.

Күрүне болгаш кооперация садыының бараан саарылгазы чылдың-на көвүдеп турар. Ол 1976 чылда 202 миллион рубль четкен болгаш сөөлгү он чылда ийи катап улгаткан. Тоску беш чылда болгаш 1976 чылда, а ол ышкаш 1977 чылдың эрткен үезинде-даа республиканың чонунга 3683 чиик автомобильдерни, 7880 мотоциклдерни болгаш мотороллерлерни, 26.944 соодукчуларны, 52.680 телевизорларны болгаш радиоприёмниктерни, 7 миллион 359 муң рубльдиң хевис кылыгларын, 3 миллион 758 муң рубльдиң ювелир кылыгларын, 5 миллион 95 муң рубльдиң номнарын саткан. Чоннуң кижи бүрүзүнге онаашпыр эът, сүт, чуурга хереглээзи өскен.

Амыдыралдың социалистиг чаартылгазының, материалдыг чаагай чоруктуң өскениниң, кадык камгалалының хөгжээшкиниң түңнелинде Совет эрге-чагырганың чылдарында республикада чоннуң саны көвүдээн, кижилерниң назы-харының үргүлчүлели улгаткан. 1945 чылда Тывага 95.4 муң кижи турган болза, амгы үеде барык 260 муң кижи чурттап турар. Ол-ла үениң иштинде тываларның саны ийи катап өскен болгаш 160 муң ажыг кижи бооп турар. Республиканың 10 муң чонунга-ла барык 169 эмнелге оруну, 30 эмчи болгаш 100 ортумак медицина ажылдакчылары онаажып турар.

Барык шупту бижик-билиг чок болган чүгле үжен чылдарның эгезинде бодунуң үжүк-бижиин тургузуп алган улустуң культуразының, угаан-бодал амыдыралының талазынга кайгамчык чаартылгалар болган. Ам республиканың ниити эртем школаларында, дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде, профтехучилищелеринде 76 муң кижи өөренип турар. Республикада чоннуң 10 муң кижи бүрүзүнге 2400 өөреникчи болгаш барык 200 студент онаажыр. Эртем албан черлериниң четкизи калбарып орар. Дылдың, литератураның болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институду, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының үлетпүр бүдүрүлгезиниң экономиказының болгаш ону организастаарының институдунуң экономика лабораториязы, Көдээ ажыл-агый экономиказының Сибирьде эртем-шинчилел институдунуң сектору бисте ажылдап турар.

Улус өөредилгезиниң калбак хөгжүлдези хөй санныг специалистерни белеткээрин хандырган. Республиканың улус ажыл-агыйында 19 муң чыгам специалист ажылдап турар. Шаандакы араттарның хөй-хөй ажы-төлдери ам эртемденнер апарган, министерстволарны, эргелелдерни, үлетпүр бүдүрүлгелерин болгаш совхозтарны, чырыдылга, культура болгаш медицина албан черлерин, эртем болгаш чогаадыкчы организацияларны чедиишкинниг удуртуп турар.

Орус болгаш акы-дуңмалышкы өске-даа улустарның чогаадылгазында бүгү-ле эң дээре чүүлдерни шиңгээдип ап, чоннуң чаагай чаңчылдарын хөгжүдүп болгаш сайзыраңгайжыдып, социалистиг реализмниң аргазынга даянып алган. Тываның чогаалчылары болгаш артистери, композиторлары болгаш чурукчулары совет шынныг чоруктуң, совет кижилерниң тургузукчу ажыл-ижин болгаш угаан-бодал байлаан, оларның найыралын көргүскен бедик шынарлыг уран чечен чогаалдарны тургускан. Марксизм-ленинизмниң класситериниң чогаалдарын, орус, совет болгаш делегей литератураның чогаалдарын тывалар төрээн дылында номчуп турарлар.

Чоннуң коммунистиг кижизидилгезинге, кижиниң бүгү талалыг хөгжүлдезинге эргежок чугула бүгү-ле чүүлдер бистиң республикада бар. Үш солунну, ийи журналды үндүрүп, хөй-хөй номнарны парлап турар, радио, телецентр, 200 клуб албан черлери, хөгжүм-шии театры, Күрүне филармониязы, Улусчу чогаадылга бажыңы, чурт-шинчилел музейи, массалыг 160 библиотека, 217 киноустановка ажылдап турар.

Кижилерниң угаан-бодалынга, угаазылалынга улуг чаартылгалар болган. Бисте политиктиг бедик медерелдиг, культураның, коллективизмниң, эш-өөрзүнүң, акы-дуңма өзүнүң чаагай сеткилдиг чаа кижилери, боттарының Төрээн чурттунга ынакшылдыг болгаш шынчы, партияның болгаш чоннуң херээнге бердинген кижилер өзүп үнген.

Республиканың чоргаарланышкынның ооң мурнакчы кижилери — улус ажыл-агыйының болгаш культураның янзы-бүрү адырының ажылдакчылары болгаш специалистери бооп турар. Бирги ээлчегде бистиң Социалистиг Күш-ажылдың Маадырларын М. Д. Чола, Д-Н. Ооржак, К. Х. Данзырык, Д-Д. Даваа, У. А. Бавуу-оол, Ю. Н. Зюзин, С. С. Тамдын-оол болгаш өскелерни-даа, а ол ышкаш хойжулар И. П. Сафонов, М. Д. Суванди, тудугжулар М. В. Сафронова, А. И. Ельшова, чолаачылар А. И. Галайко, В. Ф. Демин, М. Д. Куулар, слесарь К. Т. Кукарин, эмчилер А. И. Канунников, Р. И. Калдар-оол, К. К. Цой, А. К. Гончаренко, Б. М. Чикчит, чогаадыкчы интеллигенцияның төлээлекчилери Х. К. Тойбухаа, С. А. Сарыг-оол, М. М. Мунзук, А. Б. Чыргал-оол, В. Б. Оскал-оол болгаш өске-даа хөй-хөй кижилерни адаар бис.

Улус ажыл-агыйының болгаш культураның муң-муң мурнакчылары Совет Эвилелиниң орденнериниң болгаш медальдарының эдилекчилери бооп, РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң хүндүлүг аттарын алганнар.

Бүгү-ле акы-дуңма республикаларда ышкаш, Совет Тываның социал-политиктиг, экономиктиг болгаш культурлуг чедиишкиннери—ленинчи национал политиканың өзулуг тиилелгези, совет ниитилел болгаш күрүне тургузуунуң төөгүлүг чаалап алышкыны-дыр. Ол бүгү чедиишкиннер болза, бистиң чуртувустуң акы-дуңма улустарының, камыктың мурнунда улуг орус улустуң дузаламчызының ачызында чедип алдынган.

Совет Тываның ажылчы чоннары Улуг Октябрьның 60 чылын политиктиг болгаш күш-ажылчы аажок улуг көдүрлүүшкүннүң байдалында уткуп турар-дыр, деп Г. Ч. Ширшин уламчылаан. Оларның эрес-шудургу ажыл-ижи, күжү, дуржулгазы болгаш билиглери СЭКП-ниң XXV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин, оңгу беш чылдың онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынче угланган. Юбилейлиг чылда республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырлары болгаш культуразы улам ынай хөгжүп, ажылчы чоннарның материалдыг чаагай байдалы бедээн.

Республиканың үлетпүрү он айлар дургузунда 78,6 миллион рубльдиң продукциязын сайгарган. Бо дээрге 1976 чылдың ол-ла үезинде турганындан 7.5 хуу хөй-дүр. Үлетпүр бүдүрүүшкүнүнүң ниити хемчээли 80,6 миллион рубль болган, ол дээрге эрткен чылдың хамаарышкан үезинге деңнээрге 6.9 хуу хөй-дүр. Он айлар дургузунда пландан ажыр 74 муң тонна хөмүр-дашты каскан, 2,2 миллион киловатт-шак электроэнергияны, 21,9 муң кубометр диллиг материалдарын, 0,5 муң өжеш хөм болгаш кидис идиктерни, 1053 тонна сүт продукцияны, 1511 тонна далганны болгаш өске-даа продукцияны бүдүрген.

Чыл эгезинден бээр барык 60 муң дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын, 864 өөреникчи олуттуг школаларны, бүдүрүлгениң болгаш культура-амыдыралдың өске-даа хөй-хөй объектилерин ажыглалга киирген. Тудугжулар Октябрьның юбилейинге эки белектиг болган: хана керамиктиг материалдарның Элегес-Аксында заводунуң баштайгы ээлчээн, алгы заводун, ыяш сайзырадыр ажылдап кылыр база бир заводу, бистиң бо байырлыг хуралывыстың эртип турары хөгжүм-шии театрын ажыглалга киирген. Көдээ ажыл-агыйның ажылдакчылары бо чылдың берге байдалы тур-за-даа эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, эрткен он айларда ооң хөй эътти болгаш сүттү бүдүрген, күрүнеге саткан болгаш дүк садарының ийи чылдың планын ажыр күүсеткен.

Планнарны болгаш хүлээлгелерни күүседир дээш социалистиг чарышка улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының болгаш культураның ажылдакчылары юбилейлиг чылда эки түңнелдерни чедип алган.

Ажылчы чоннарның хөй-хөй коллективтери, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының болгаш культураның муң-муң ажылдакчылары боттарының юбилей мурнундагы хүлээлгелерин чедиишкинниг күүсеткен. Каа-Хем районнуң көдээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери, Кызылдың дааранылга фабриказының, Шагаан-Арыг автобүдүрүлгезиниң, «Тыва көдээ тудуг» трестиниң 586 КМК-зының, Кызыл үлетпүр-садыгының, «Водоканал» эргелелиниң, «Шеклээр» совхозтуң коллективтери Улуг Октябрьның 60 чыл оюн төлептиг уткаан. Каа-Хем районну болгаш ады үнген коллективтерни социалистиг чарышка тиилекчилер кылдыр санааш болгаш оларга СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң облпрофчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын тывыскан.

Кызылдың сүт комбинадының, «Тувинаодстрой» трестиниң автобаазазының болгаш тудуг-монтаж эргелелиниң, Кызыл районнуң, Самагалдайда районнуң амыдырал хандырылга комбинадының, «Каа-Хем» разрезтиң, 48-ТЭ-ниң, Хову-Аксының холушкак садыының, «Тувкоммунэнергонуң», «Революцияның чалбыыжы», «Улуг-Хая», «Енисейский», «Коммунизмниң херели», «Улуг Октябрь», «Шамбалыг» совхозтарның, Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының коллективтери база ажылга эки түңнелдерни чедип алган.

Эштер, бүгү-ле мурнакчы коллективтерге, улус ажыл-агыйының болгаш культураның мурнакчыларынга, юбилей мурнунуң социалистиг чарыжының бүгү киржикчилеринге партияның областы комитединиң, республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң мурнундан чүректиң ханызындан өөрүп четтиришкинниң илередирин, СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин, беш чылдың планнарын боттандырар дээш демиселге олар чаа-чаа чедиишкиннерлиг болурун күзеп каарын чөпшээреп көрүңер, эштер.

Экономиканың болгаш культураның хөгжүлдезинге Совет Тываның ажылчы чоннарының чедиишкиннери алызындан аажок улуг-дур. Республиканың мурнунга келир чылдарда улам өөрүнчүг перспективалар ажыттынар. «Тыва АССР-ниң бүдүрүкчү күштерин улам ынай комплекстиг хөгжүдер талазы-биле хемчеглер дугайында» 1976 чылдың декабрь 10-дагы доктаалынга СЭКП ТК биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларын болгаш культуразын комплекстиг, дүргеп хөгжүдериниң, ооң экономиктиг күчүзүн улгаттырарының, ажылчы чоннарның материалдыг чаагай байдалын бедидериниң кол угланышкыннарын болгаш сорулгаларын тодаргайлаанын билир болгай силер.

Республиканың экономиказын болгаш культуразын улам ыңай көдүрериниге аажок улуг ужур-дузалыг тудуг индустриязын болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүн улам ынай хөгжүдерин ол шиитпирде көрген. «Стройдеталь» комбинаттың, демир-бетон кылыглар заводтарының, туйбу болгаш ыяш-сайзыралды ажылдап кылыр заводтарының күчүлери немей өзер, керамзит сай заводунуң тудуу доостур. Чылда 200 муң тонна цемент бүдүрер күчүлүг цемент заводунуң тудуу эң чоокку чылдарда эгелээр.

Ховар болгаш өңнүг металлдарлыг, даг-дүктүг, алдынныг, хөмүр-даштыг, тудуг материалдарлыг черлерни шинчилеп тывар база ажылдап турар дагруда арыглалының комбинаттарының чиг-эт баазаларын быжыглаар талазы-биле геология шинчилел ажылдары республиканың девискээринге улам күштелир.

Саян-Шушенск ГЭС-тен Тыва хөй энергияны алыр. Кызылдың электростанциязын алгыдар, Кызыл хоорайга чылыдылга магистралының ийиги ээлчээн тудар.

Чиик, аъш-чем, эът-сүт үлетпүрүнүң бүдүрүлгелерин, уранкоя болгаш керамиктиг кылыглар фабрикаларын чаарты дериирин болгаш тударын төлевилеп турар. Ол бүгү болза, республикада үлетпүр бүдүрүүшкүнүнүң хемчээлин дыка улгаттырар арганы бээр.

Көдээ ажыл-агыйны хөгжүдериниң талазы-биле улуг хемчеглер төлевилеттинген. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин специализастаар болгаш концентрастаар, ооң хемчээлдерин улгаттырар хемчеглерни боттандырар. Ажыл-агыйларга мал ажылының чамдык улуг комплекстерин тудар. Көдээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы улам быжыгар, тракторларның, автомобильдерниң, мал ажылдыг фермаларның техниктиг хандырылгазының каш-даа станцияларын болгаш мастерскаяларын тудар. Черни мелиорастаарының болгаш суггарарының немелде хемчеглерин боттандырар.

Транспортту болгаш орук ажыл-агыйын улам ынай хөгжүдер сорулга-биле аэропорттарны, автобүдүрүлгелерни, судно септээр бүдүрүлгелерни, чүък болгаш пассажир суг өртээлдерин, тус черниң болгаш республиканың ужур-дузалыг автоорукларын тударын төлевилээн. Харылзааның бүгү хевирлери калбарып, сайзыраар.

Чоннуң садыг болгаш амыдырал хандырылгазын улам экижидериниң, чуртталга-коммунал ажыл-агыйын хөгжүдериниң, культура, чырыдылганың болгаш кадык камгалал албан черлериниң материалдыг баазазын быжыглаарының улуг хемчеглери төлевилеттинген. Санаторий-курорт албан черлериниң болгаш туристиг баазаларның четкизин калбартырының хемчеглерин ажылдап кылыр.

Улуг Октябрьның алдарлыг 60 чыл юбилейин бистиң республиканың ажылчы чоннары сагыш-сеткилиниң өөрүшкүлүг хөөн киирген аажок улуг көдүрлүүшкүн-биле, политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг идепкейиниң байдалында уткуп турар-дыр деп Г. Ч. Ширшин уламчылаан. Ынчангаш олар бүгү совет улус-биле бир дөмей, марксизм-ленинизмниң идеалдарынга шынчызы, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң иштики база даштыкы политиказын изии-биле деткип болгаш чаңгыс эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп турарын, төрээн партиязын, ооң ленинчи Төп Комитедин, СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Леонид Ильич Брежнев баштаан ТК-ның Политбюрозун долгандыр бузулбас кылдыр сырый каттышканын чаа күш-биле көргүзүп турар.

Совет улустарының акы-дуңма өг-бүлезинде Совет Тываның ажылчы чоннары Улуг Ленинниң чагыгларын боттандырарынга, СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга, боттарының хөй национадыг Ада-чуртунуң күчү-шыдалын улам ынай быжыглаарынга моон соңгаар-даа күжүн болгаш энергиязын харамнанмас дээрзин СЭКП Төп Комитединге болгаш Совет чазакка, эш Л. И. Брежневке республиканың коммунистериниң болгаш бүгү ажылчы чоннарының өмүнээзинден илеткелчи бүзүреткен.

* * *

Илеткел төнген соонда бир дугаарында «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелинде комплекстиг бригаданың бригадири, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **К. Х. Данзырыкка** сөс берген.

Чугаазының эгезинде ол байырлыг хуралдың киржикчилеринге чүректиң ханызындан изиг байырын чедирбишаан, ажыл-херээнге улуг чедиишкиннерни, амыдырал-чуртталгага чаагай аас-кежиин күзээн. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң ноябрь 2-де болган каттышкан байырлыг хуралынга эш Л. И. Брежневтиң мерген угааныг илеткелин, бүгү ажылчы чоннар-биле бир дөмей, бистиң хоорайывыстың ажыл-ишчилери кончуг улуг сонуургал-биле дыңнап танышкан дээрзин ол дыңнаткан. Ол хуралды телевизорга дамчытканын көргеш, аңаа киржип турганы-биле дөмей бодап турдувус. Леонид Ильичиниң илеткелинден бистиң Төрээн чуртувустуң 60 чылдарда эрткен бүгү маадырлыг оруун, ооң күчүзүн, чедиишкиннерин магадап, аңаа өөрүп, байырлап турдувус.

Мээң Төрээн чуртумнуң намдары тургузукчу, чогаадыкчы ажыл-иш-биле холбашкан. Делегейде бистер дег аас-кежиктиг кижилер кайда боор. Эш Л. И. Брежнев бодунуң илеткелинге бистиң төөгүвүс тайбың деп сөс-биле эгелээн болгаш бистиң сайзыралывыс ол сөс-биле холбашкан дээрзин чугаалаан болгай.

Ооң соонда К. Х. Данзырык Ак-Довурактың ажыл-ишчилериниң үүле-херээниң дугайын чугаалааш, ооң удуртуп турар бригадазы октябрь 25-те оңгу беш чылдың ийиги чылының планын күүсеткеш, СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга рапорттаанын дыңнаткан. Чедиишкинге ожуургавас деп партия өөредип турар. Ам тудуп турарывыс 60 өг-бүле чурттаар бажыңның тудуг-монтаж ажылын бөгүн доостувус. Ол бүгү байырлалга бистиң белээвис.

МАРН ТК-ның кежигүнү, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының депутады, намның Завхан аймак комитединиң бирги секретары эш **Бегзсүрен** байырлыг хуралга чүве чугаалаан. Улуг юбилей-биле холбаштыр Тываның ажылчы чоннарынга намның Завхан аймак комитединиң болгаш улус депутаттарының хуралының күүсекчи комитединиң өмүнээзинден ол изиг байырны чедирген, ажыл-херекке чаа-чаа чедиишкиннерни күзээн байырлыг адрести болгаш В. И. Ленин биле Сүге-Баторнуң чуруун хуралдың президиумунга дамчыдып берген. МАР-ның Улустуң Улуг хуралының депутады, улус депутаттарының Завхан аймак хуралының күүсекчи комитединиң даргазы эш **Баазанжав** база-ла ол аймактың чоннарының өмүнээзинден изиг байыр чедирген адрести дамчыткан. Ооң соонда ол Сүге-Баторнуң портрет-чуруун белекке дамчыткан.

Индирде «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң директору, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады **О. П. Чуева**. Октябрьның 60 чылының улуг байырлалының бо хүннеринде СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Соведи болгаш Совет чазак чүректиң ханызындан изиг байырны силерге чедирип, ажыл-ишке чаа чогаадыкчы чедиишкиннерни, амыдырал-чуртталгага өөрүшкүнү база аас-кежикти күзеп турар, эргим эштер дээрзин оратор эгезинде чугаалаан. Беш чылдың ийи чылын күүсеткениниң дугайын рапорттаан муң-муң коллективтерден Москвада Съездилер ордузунга, эш Л. И. Брежневтиң адрезинге кээп турган.

Тыва черге болган улуг чаартылгаларның, республиканың ажылчы чоннарының, а ол ышкаш бистиң совхозтуң чедиишкиннерин көргүскен рапорттар ол документилерниң аразынга киргенин Тываның төлээлекчилери, биске онза өөрүнчүг болган дээрзин ол дыңнаткан.

Съездилер ордузунуң бедик индириинден СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежнев алдан чылдарның эң чугула түңнели— ол дээрге совет кижи дээрзин онзалап демдеглээн болгай. ССРЭ-ниң чаа Конституциязында ол дугайы кайгамчык чаагайы-биле сиңниккен. Чурттуң Үндезин Хоойлузу бүгү ажылчы чоннарның мурнунга харысалгалыг сорулгаларны тургузуп турар, ону күүседири кижи бүрүзүнүң кол хүлээлгези дээрзин ол айыткан.

Ооң соонда О. П. Чуева «Революцияның чалбыыжы» совхозка сөөлгү чылдарда болган улуг чаартылгаларны чижектер-биле көргүскен. Совхоз бо чылын база багай эвес ажылдап, кыштаглаашкынга эки белеткенгенин ол дыңнаткан. Совхозтуң бүгү ажыл-ишчилери чаа Конституцияны, эш Л. И. Брежневтиң илеткелинде айыттынган чүүлдерни болгаш түңнелдерни бүрүн долузу-биле чүүлдүгзүнүп турар, олар оңгу беш чылдың планын күүседир дээш моон соңгаар-даа мөгаг чок ажылдаар дээрзин ол түңнелинде бүзүреткен.

Аныяк-өскенниерниң төлээлекчилери — комсомолчулар, пионерлер шериг кезээниң дайынчылары байырлыг хуралдың киржикчилеринге байыр чедирген. Республиканың комсомолчуларының болгаш аныяктарының хөй кижи ат салган рапортун СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшинге олар дамчыдып берген.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюн холбаштыр СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң адрезинге ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң чазактың төп албан черлеринден, Тыва-биле кожа республикалардан, крайлардан болгаш областардан, Чөөн, Барыын Сибирьниң шериглеринден, республиканың мурнакчы бүдүрүлгелеринден байыр чедирген телеграммалар келген дээрзин даргалакчы дыңнаткан.

МАРН-ның Баян-Ульгий аймак комитединиң секретары эш **Хамза**, МАРН-ның Ховду аймак комитединиң ийиги секретары эш **Жийдээ** олар байырлыг хуралдың киржикчилеринге болгаш республиканың ажылчы чоннарынга байыр чедиргеш, СЭКП обкомунга, Тыва АССР-ниң Дээди Совединге болгаш Министрлер Чөвүлелинге тураскаалдыг белектерни тывыскан.

Байырлыг хуралдың индиринде РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи, республика эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи **А. И. Канунников**. Тываның медицина ажылдакчылары, бүгү совет улус-биле бир дөмей, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Улуг Октябрьның 60 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралын улуг өөрүшкү-биле уткуп, СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң аңаа кылган илеткелин бүрүнү-биле чүүлдүгзүнүп турарын ол чугаалаан.

Совет күрүне бодунуң туруп келген бүгү үезиниң иштинде кадык камгалалынче доктаамал кичээнгей салып келгенин, халас медицина хандырылгазы төөгүде бир дугаарында бистиң чуртувуска боттанып эгелээнин демдеглээш, совет медицинаның шапкын хөгжүлдезинге ол доктааган.

Совет Тывага медицина кыска хуусаада шапкын хөгжүп, 33 чыл иштинде орун саны 325 турганындан 4050, эмчилер 22 турганындан 740, ортумак эртемниг медицина ажылдакчылары 52-ден 2252 четкенин оратор демдеглээн. Сөөлгү он чылда Тывада кадык камгалалының материал-техниктиг баазазы калбарган. Кызылдың, Ак-Довурактың эмнелге комплекстери, республика поликлиниказы, Тээлиде район эмнелгези, онкология диспансери, «Медтехника», эмнелге ажылдакчыларынга общежитие ажыглалга кирген, транспорт болгаш дериглелер-биле хандырылга экижээн.

Боттарының ажылынга эки көргүзүглерни республика эмнелгези, туберкулёзка удур диспансер, онкология диспансери, Ак-Довурактың, Эрзинниң район эмнелгелери, Ырбанның, Торгалыгның участок эмнелгелери, Улуг-Хемниң Көк-Чыраа эмнелге салбыры чыл бүрүде чедип ап турар. Медицинаның 780 ажыг ажылдакчылары коммунистиг күш-ажылдың шалыпчылары. Тываның медиктери боттарының ажылында эң-не эки бүгү чүүлдерин Октябрьның 60 чыл оюнга тураскаадып турарын эмчи чоргаарал-биле чугаалаан.

Тываның медиктери, боттарының ажылында бар четпестерни чайладып, бергелерни ажып эртип турган, чаагай сеткилдиг албан-хүлээлгезинге бүгү күжүн, билиин бээр дээрзин ол бүзүреткен.

Дараазында байырлыг хуралдың киржикчилери СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге, Леонид Ильич Брежневке байырлыг чагааны улуг көдүрлүүшкүн-биле диңмиттиг адыш часкан турган хүлээп алган.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралдың хагдынганын чарлаан соонда, хуралдың киржикчилери Совет Эвилелиниң Күрүне Гимнизин бут кырынга тура ырлашкан. Чаа хөгжүм-шии театрының делгем залынга Төрээн чурттуң, СЭКП-ниң, Совет чазакты алдаржыткан кыйгырыглар болгаш «Ура!» дээн үннер чаңгыланып турган.

Байырлыг хуралдың соонда улуг концерт болган.

ТЫВАНЫҢ АЖЫЛЧЫ ЧОННАРЫНГА БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл юбилейин байырлап турары-биле холбаштыр СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң адрезинге дараазында черлерден Тываның ажылчы чоннарынга байыр чедирген телеграммалар келген:

СЭКП Красноярск крайкомундан болгаш крайкүүскомдан,
СЭКП Алтай крайкомундан болгаш крайкүүскомдан,
СЭКП Иркутск обкомундан болгаш облкүүскомдан,
СЭКП Хакас обкомундан болгаш облкүүскомдан,
СЭКП Даг-Алтай обкомундан болгаш облкүүскомдан,
СЭКП Чита обкомундан болгаш облкүүскомдан.

Сибирьниң Кызыл Тук орденниг шериг округунуң Шериг Чөвүлелинден,

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Күрүнениң айыыл чок чоруунуң талазы-биле комитединиң кызыгаар шериглериниң Шериг Чөвүлелинден.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин күүседиринге болгаш оңгу беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш калбарган чарышка эң эки түңнелдерни чедип алырын база ССРЭ-ниң чаа Конституциязының адын херелиниң адаа-биле аас-кежиктиг чурттаарын күзээн сөстерни телеграммаларда бижээн.

ВЕНОКТАР САЛГАН

Дүүн республиканың партия болгаш совет органнарының удуртукчулары, СЭКП обкомунуң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң каттышкан (Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылынга тураскааткан) байырлыг хуралының киржикчилери Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының үндезилекчизи, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң баштыңчызы, делегейде бир дугаар социалистиг күрүнениң тургузукчузу Владимир Ильич Ленинниң тураскаалының чанынга веноктар салырынга киришкеннер.

Делегей пролетариадының баштыңчызының ады-биле адаан шөлдүң кырынга Глинканың «Алдаржы!» деп ырызының аялгазы чаңгыланып турган. Республиканың партия болгаш совет органнарының удуртукчулары, Кызыл гарнизонунуң дайынчылары В. И. Ленинниң тураскаалының баарынга кызыл кожаалар-биле хаажылаан шивилерниң мөңге ногаан будуктарындан кылган гирляндыларны салган.

Ол ышкаш кызыл партизаннарның тураскаалының болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга маадырлыы-биле өлгеннерниң тураскаалының баарынга база венок салышкыны болган.

Совет эрге-чагырга дээш демисежип чораан бис

ОТТУГ ЧЫЛДАР

Мээң ачам революция мурнунда-ла большевиктерге чоок, революсчу шимчээшкинге киржип чораан кижи дээрзин сөөлүнде билген мен. Ооң алыс чурту Москва хоорай. Революсчу шимчээшкинге, ажылчыннарның забастовкаларынга киришкени дээш Чөөн Сибирьже шөлүттүрүпкен чораан. Ол боду дашчы—бөдүүн ажылчын кижи. Чита, Улан-Удэ хоорайлар ынчаар ыңай-бээр көжүп чоруп турганывысты бичиимде билир мен. 1916 чылдың төнчүзүнде Тывага Белоцарск хоорайга көжүп келдивис. Ынчан он хар ажа берген турдум.

Хаанныг эрге-чагырга дужуртнен, ядыы кижилер хостуг эргени алган, чаа амыдырал эгелээн деп чугаа Белоцарскиге дыргын апарган. Улуг улус хондур-дүндүр хуралдаан-даа турар чораан. Сөөлзүредир байдал нарыыдаан. Большевиктер дээр улусту шөлүп чорудуп-даа турар апарган. Кызылдар катап кээп, актарны сүрүп ойладып-даа турду.

1921 чылдың чазынында Таңды-Уланың ындында актар келген, оларны бээр ажырбас, ол черинге узуткаар дээн айтыышкын келген деп партизаннар чугаалажы берген. Иван Митряшкин, мен дээш бир үең оолдар «бистерни ап көрүңер, аъттарыңарны ажаап берип чоруур бис» деп дилээш турупкан бис. Боттарывыс аравыста «мен улуг мен» дижип, маргыжып-даа турдувус.

Бистиң чамдыывысты ап алдылар. Тарлашкын тулчуушкунунга балыг-бышкын, өлүм деп чүвени бир дугаар көрдүм. Ол хүнден эгелээш тенек чоруум читкен, амыдыралды бир янзы көөр апарган мен—чүге дээрге кызыл гвардейжи, Иван Иванович Тещуковтуң командылаан ротазының дайынчызы апарган мен.

Мону бижип ора, сагыжымга бистиң үениң аныяктарының дугайында бодал кирип келди. Бистиң аныяктарывыстың дугайында чамдык улуг улус эпчок чүүлдерни чугаалагылаптар, ол шын эвес. Амгы үениң оолдар, кыстары—бистиң төлептиг салгалывыс. Оларның кижизидилгези эки, медерели-даа бедик. Төрээн чуртунуң, чонунуң хереэ дээш туржурунга олар кезээде белен. Ону чүүден билдиң деп айтырар болза, «партия болгаш чазактың кыйгырыы-биле олар кайы хире улуг ажылды кылган болгаш кылып турарлар-дыр» деп харыылаар мен. Сактып көрээлиңер: кур чер, комсомолчу шалыпчы тудуглар, студентилерниң тудуг отрядтары, КамАЗ, БАМ... Ол дээш салгалывыска канчап чоргаарланмас бис!

Оттук-Дашка болгаш оон-даа өске черлерге болгулаан тулчуушкуннарга киржип чордум. Ооң соонда Тываның чурт үлетпүрүнге бухгалтерлеп турдум. Ада-чурт дайынындан 1945 чылда ээп келгеш, база-ла ол ажылымга ажылдай берген мен.

Ам пенсияда мен. Арыг ханны төп тургаш (үш удаа балыглаткан мен) чедип алган аас-кежиктиг амыдыралдың кежиин четтирип чор мен. Ол бүгү—Улуг Октябрьның ачызы.

Б. БАРАБАНОВ,
кызыл партизан.

12 АЛЫШКЫ ЧОРДУВУС

Бистер, Шумовтар, хөй улус бис. Шаанда 1900 чылдың эгезинде Тывага бистиң ада-өгбелеривис үш алышкы келген чүве-дир. Аң, балык-биле байлак, тараа үнер кара хөрзүннүг Таңды-Уланың соңгу эдээнге олар чурттай берген. Балгазын, Кызыл-Арыг, Каа-Хемниң Ильинка бистиң төрүттүнген, өскен черлеривис ол. Үш алышкыларның ажы-төлү көвүдеп, өзүп дорругуп келгеш, Тывага чаа амыдыралды тургусчуп, чуртувус, чонувус кидин-не сайзырап, хөгжүп орда, фашистиг эжелекчилер ССРЭ-же халдады.

Мен ынчан республика типографиязынга ажылдап турдум. Төрелдерим—акыларым база чээннерим көдээ суурларга ада-иелери-биле кады чурттап, чамдыктары чаа организастаттынган колхозтарга ажылдап чордулар.

Орус хамаатыларны фронтуже келдиртип эгелээр мурнунда-ла эки туравыс-биле чазак черинче дайын шөлүнче чорудар дугайында дилег билдириишкин бижип эгелээн бис. Кады өскен тыва эштеривис база-ла бижип турдулар. Оларның чамдыызының күзели боттанды. Чижээлээрге, типографияның өрүкчүзү Кыргыс Идам билдириишкинни каш удаа бижип тургаш, мээң соомда фронтуже аъттанган болду. Ниитизи-биле типографиядан чээрби ажыг кижи фронтуга чораан. Оларның элээн хөйү дедир ээп келбээн болгай.

Мен маңаа бодумнуң төрелдеримниң дугайын чугаалап эгеледим. Ону чугаалавас аргажок. Чүге дээрге, хаанныг чазактың кадыг-беоге дарлалындан дезип, шажын-чүдүлгези өске дээш кыстырып-сүрдүрген үш Шумов алышкыдан укталган бистерден 12 кижи дайынга киржип, Төрээн чуртувустуң хосталгазын камгалаштывыс.

Миномётчик чораан алышкылар бистиң дугайывыс чонга билдингир. Ынчангаш өскелерниң дугайында каш сөстен чугаалап көрейн. Эң улуг хавыс Максим фронтуже бисти мурнап аъттанган. Ийи чыл хире тулчуп чоруй балыглатты. Оон Тывага кээп сегип алгаш, Бай-Хаак суур Совединин даргалап турду. Ол ам-даа бар, Сарыг-Септе чурттап орар.

Мээң расчедумга сөөлүнде каттыжып келген Семенниң фронтуга чеде бергени бир янзы кижи. Ол алдын уургайынга ажылдап тургаш, фронтуже дургуннап чорупкан. Ада-иезинге ужурашпайн, Кызылга келгеш, оон чорупкан. Артында-ла харын улгаттырып алган болган. Оон бисти сураглап чорааш чедип келди—черле эрес оол. Ха-дуңмаларымның хөй кезии фронтуга өлген. Артканнары бистер, пенсиялай берген-даа болзувусса, ам-даа ажылдап чор бис.

А. ШУМОВ,
Ада-чурттуң Улуг дайынынга сурагжаан миномёт расчёдунуң командири.

АДАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

Октябрь — күш-ажылдың кижилерге аас-кежиктиг амыдыралдың оруун айтып берген. Боттарывыстың холувус-биле чаалап алган тиилелгевистиң ачызында бай-шыырак чурттап, ажылдап, чырыткылыг келир үени тургузуп турар бис.

Ядыы араттың оглу мээң ачам Тывага чаа шагны доктаадып тургузар дээш демисежип турган революсчу партизаннарның бирээзи кижи. Тыва, моол феодалдарның Тере-Холге үндүрген үймээнин басчып чорааш, будунче балыгладып, актарга туттурган. Актарның ону канчаар хилинчектеп турганын чугаалай бээрге, чүрээм саргыыр чораан, ынчангаш дайзын деп чүвени кара чажымдан дыннаар, көөр хөөн чок апарган мен.

Ада-чурттуң Улуг дайынны эгелээр мурнунда баштай Тес-Хем райпозунга, ооң соонда Тываның Төп кооперация черинге саң-хөө ажылынга ажылдап чорааш, фронтуже эки турачы өөрүм-биле кады аъттандым. Ачамның дайынчы оруун уламчылаар салым-чол кызы менээ ындыг янзылыг таварышкан.

Ада-өгбелеривис адын сыкпадывыс, акы-дуңма совет чоннуң мурнунга ыдыктыг хүлээлгевисти эрестиг күүсеттивис. Эки турачылар шуптузу дайынчы орден, медальдар-биле шаңнаткан. Мен Ада-чурт дайынны орденниң бирги чергези-биле шаңнаттым.

1945 чылдың январьда шеригден халажып келгеш, тайбың күш-ажыл фронтузунга бо хүнге чедир ажылдап турар мен. Бо магалыг үеде ажыл кылбайн кижи канчап аңаа олурар боор. Төрээн чуртунга ак сеткилдиг ажылдап бээри—совет хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези деп чаа Конституцияда айыткан. Ол чүгле бистиң хүлээлгевис эвес, а хүн бүрүде ижип-чип орар чемивис-биле бир дөмей херегливис апарган.

Чоннуң хууда чагыын күүседир бистиң фабрикавыста шупту херээжен чон ажылдап турар. Оларның бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга бүгү талалыг таарымчалыг байдалдар тургустунган болгаш социалистиг чарыш багай эвес организастаттынган. Ооң түңнелинде чоңга ачы-дуза чедирериниң планы доктаамал күүсеттинип турар.

Мурнакчыларның саны чыл санында көвүдеп турар. Н. Я. Янушкинаның, В. К. Ростовцованың удурткан бригадаларының кежигүннери онгу беш чылдың ийи чылының планын сентябрьда күүседипкен. Дааранчылар Т. Ч. Ендан, Н. М. Худорошкова, Л. В. Дулова, С. П. Чечеткина амгы үеде 1978 чылдың март айының үлүүнге кириштир ажылдап турар.

Г. ДАВААДОР,
чоннуң хууда чагыын күүседир фабриканың директору, эки турачы.

Октябрьга күш-ажылчы сөңнер

АЧЫЗЫ-ДЫР

Назы-харым чаа үжен чедип турар. Мөңгүн-Тайга районнуң «Мөген-Бүрен» совхозта малчыннап турар мен. Чырык чер кырынга чурттап эрткен үжен чылым иштинде безин Тываның бо эң ырак булуңунуң кайы хире шапкын сайзырап, чаарттынганын көрүп келдим.

Мен школачы турар шаамда, адам-ием ынчангы «Малчын» колхозтуң кадарчылары турганнар. Мөген-Бүрен — ол колхозтуң салбыры турган. Ынчан-на малчыннар: «Ниитиниң малын кадарары дег магалыг чүве чок-тур, улус, чон кижини хүндүлээр, ажылдаан шаа-биле акша-төгериин төлеп бээр. Бо бүгү Совет эрге-чагырганың ачызы-дыр ийин» дижип турган чүве.

1966 чылда «Мөген-Бүрен» колхоз тургустунду. Ооң хөй баш малын кадарар дээн күзелдиглерниң бирээзи мен болдум. Бир кодан хойну-даа хүлээдип бердилер. Оон бээр ажыл-агыйның малының бажы доктаамал өзүп, саны көвүдеп келди. Хөй-ниитиниң ол херээнге мен бодумнуң эвээш-биче-даа бол, үлүүмнү киирип келдим. Ол бүгү чедиишкиннер партияның болгаш чазактың кижи дээш сагыш салыышкынының ачызында чедип алдынган.

Элээн каш чыл бурунгаар мени чаңгыс чер-чурттугларым ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгаан. Ол дээрге, кыдыг-кызыгаар черде мал кадарып турар бөдүүн кижиге улуг бүзүрелди, идегелди көргүскени ол-дур. Ол дээш партияга, чазакка өөрүп четтиргенимни илередип, аңаа харыы кылдыр улам эки ажылдаарымны хүлээнген мен. Сөглээн сөзүмге ээ болур дээш бүгү күжүмнү мөөңнеп келдим.

Бо юбилейлиг чыл меңээ кажан-даа уттундурбас. Ылаңгыя ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ээлчег чок чедиги сессиязынга Төрээн чуртумнуң Үндезин Хоойлузун хүлээп алырынга киржип, улуг деткиишкин-биле үнүмнү каткан мен.

Х. КОНГАРЖАП,
Мөңгүн-Тайга районда «Мөген-Бүрен» совхозтуң хойжузу, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады.

ЫЯШ АНДАЗЫНДАН ТРАКТОРГА ЧЕДИР

Улуг Ленин башкывыс бистиң чуртувус 100 муң тракторларлыг болурун Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында күзеп чораан болгай. Ынчаарга ам бистиң чурттуң ховуларында миллион-миллион тракторлар бар апарган. Чүгле бо чылдың үш кварталдарында безин Совет Эвилелинге 450 муң ажыг тракторну бүдүргенин ССРЭ-ниң Төп статистика эргелели чоокта чаа дыңнаткан болгай. Моон ап көөрге, бистиң кодээ ажыл-агыйывыс чыл бүрүде хөй-хөй күчүлүг тракторларны, өске-даа эң чугула машиналарны ап турар-дыр...

Каа-Хемниң орус тараачыннары-даа, көшкүн араттары-даа эвээш-биче тараазын революция мурнунда ыяш андазыннар-биле тарып чораан. Ындыг үеде чаагай дүжүт дугайында кандыг чугаа турар боор. Ынчаарга ам бистиң районнуң совхозтары күчүлүг машина-техника-биле чепсегленген. Мындыг деңнелгениң көрээзи: 40 чылдарның ортаа үезинде районнуң ажыл-агыйларынга 3 автомашинадан өске кандыг-даа техника турбаан. А ам бистиң совхозтарывыста 168 комбайн, чаазы-бүрү 332 трактор, 267 автомашина болгаш кодээ ажыл-агыйның өске-даа машина-техниказы бар.

Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин техника-биле чепсеглээриниң деңнели бедээнинден продукция бүдүрериниң хемчээли база улгадып турар. Чижээ, соолгу чамдык чылдарда Каа-Хем күрүнеге 37 муң тонна чедир тарааны садып, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун, акша шаңналын чаңгыс эвес удаа ап келген. Ындыг чедиишкин механизаторларның техниканы чөп ажыглааны-биле алдынып турар. Оон аңгыда мал фермаларын механизастаар талазы-биле хөй чүүлдер кылдынган.

Бодум механизатор кижи болгаш ол бүгүнүң дугайын чугаалап тур мен. Бо чылдың октябрьда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ээлчег чок чедиги сессиязының ажылынга киржип, чурттуң чаа Үндезин Хоойлузун бадылажыр улуг аас-кежикке меңээ таварышкан. Чаа Конституцияның 22 чүүлүнде кодээ ажыл-агыйның күш-ажылын индустриалдыг күш-ажылдың бир хевири болдурарының программазын бистиң чуртта амыдыралга боттандырып турар дээрзин айыткан. Ол бүгүнү кодээ ажыл-ишчилерниң амыдыралы бадыткап турар.

М. СИТНИКОВ,
«Улуг Октябрь» совхозтуң механизатору, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады.

ТӨӨГҮЛҮГ БОЛУУШКУН

Сайзыраңгай социализмниң чурту—ССРЭ-ниң чаа Конституциязын хүлээп алган сессияга олуржуп тура, бистер, депутаттар Төрээн чуртувустуң кайгамчык бурунгаар хөгжүлдезиниң дугайын магадап, чугаалажып турдувус. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, Конституция комиссиязының Даргазы Л. И. Брежневтиң сессияга кылган илеткелинде айыткан, чугаалаан сан, фактыларын катап-катап номчуп орарга чурттуң шапкын хөгжүлдезин, чоннуң чаагай амыдыралы дээш өөрүшкү, чоргаарал кижиниң сеткилин доюлдуруп кээр.

Сессияга санал берген депутаттар боттарының коллективтериниң, районнарының, область болгаш республикаларының чедиишкиннерин, келир үедеги сорулгаларын чугаалап турдулар.

Сессияның ажылдап турган хүннеринде Тывавыстың, ажылдап турарым Дөргүн сүт-бараан фермавыстың дугайын бодап турдум. Тываның саанчылары күрүнеге сүт садарының талазы-биле тос айларның планын 103,7 хуу күүседип, Конституция төлевилелин чугаалажып турган үеде алган хүлээлгезин чедиишкинниг күүсеткен болгай.

Амгы үеде бистер, депутаттар, чаа Конституцияның болгаш сессияның материалдарының дугайын чонга чугаалап берип, соңгукчуларывыс-биле ужуражып эгеледивис. Чоокта чаа бистиң районнуң херээжен активчилериниң хуралы болуп эрти. Аңаа келир үедеги сорулгаларывысты дугуржуп алдывыс.

А. МОНГУШ,
Чөөн-Хемчик районда СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң саанчызы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады.

Партиявыс башталгазы-биле

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ алдарлыг 60 чыл оюнуң байырлалының хүннеринде хамыктың мурнунда бис улуг Ленин башкыга, улуг Октябрьга, Коммунистиг партияга, бүгү акы-дуңма совет улустарга:

— Араттарга аас-кежикти тывыскаңнар дээш улуу-биле өөрүп четтирдивис!—деп йөрээп турар бис.

Тыва шаанда кандыг туржук? Ам кандыг апарганыл? Октябрьның алдарлыг 60 чыл оюнга турасканкан тыва чечен чогаалдың хүннериниң үезинде мен чогаалчы эш-өөрүм-биле кады районнарга чоруп тура, бо кайгамчык чаагай чаартылгаларны байырлалдың бүдүүзүнде база катап магадап көрдүм.

Октябрьдан төрүттүнген,
Россияның —Советтерниң
Оппан эрес хеймер оглу —
Оккур хөгжээн Совет Тывам,
Орук-чолун алгыг-ла-дыр,
Олча-кежиин өргүн-не-дир!
Орукка-даа, ордуга-даа
Ону алгап ырлаксаам кээр!

Социалистиг чаартылгаларлыг Совет Тываның каалама оруктары-биле караңгады халдып чоруурга, кайгамчык солун-даа, магаданчыг-даа. Делгем хову, шөлдерни чуузун-бүрүн мал-сүрүг шыва оъттаан.

— Малчын Тывам, Совет
Тывам,
Магаданчыг байлак-тыр сен!

—деп, кижиниң ырлаксаазы кээр. Республиканың сураглыг малчыннары Ооржак Дажы-Намчал, Монгуш Чола, Ушноол Бавуун-оол баштаан алдарлыг малчыннар Иван Сафонов, Максим Сувандии, Байыр-оол Сат, Монгуш Тырышпан ышкаш чүс-чүс малчыннарга чоргаарланыр бис. Республиканың карак четпес тараалан ховулары хоор-сарыг кылдыр чаттыла берген чыдар. Ында комбайннарның, тракторларның даажы дарыштырган. Тараажылар, механизаторлар Төрээн чуртунга байлак дүжүттү өстүрүп, ажаан берип, мактадып, шаңнадып, Маадырлар-даа болуп турары байырланчыг.

Совет Тывавыстың аныяк үлетпүрү кончуг дүрген өзүп турарынга кижи канчап чоргаарланмас боор. Ак-Довуракта В. И. Ленин аттыг даг-дүгү арыглаар комбинат, Хову-Аксында «Тыва кобальт» комбинат дээш өске-даа үлетпүр бүдүрүлгелер чуртка бедик шынарлыг продукцияны берип турар. Байырлал бүдүүзүнде Кызылда ыяш болбаазырадыр чаа завод, алгы заводунуң чаа цеги ажыглалда кирген.

Орук-транспортувустуң сайзыраанын көрүңер. Кызылдан районнарже асфальттыг оруктар кылдынып, пассажирлер доллур олургулапкан алдын-сарала автобустар караңнадып тургулаар. Ак-көк хемнерниң чуртунуң аяс дээринде самолёттар кылыйтып, Улуг-Хемни — Енисейни, Каа-Хем биле Бии-Хемни өрү-куду теплоходтар эштип чоруп тургулаар-дыр.

Школалар, уруглар албан черлери, Культура бажыңнары, стадионнар ажыттынгылап, чаа-чаа чуртталга бажыңнары ажыглалда кирип турар. Бистиң республиканың Калдар-оол, Калзан, Ельшова, Сандан, Сафронова дээн ышкаш алдарлыг тудугжулары баштаан чүс-чүс тудугжуларга ел чаагай тудуг-суур, оран-бажың дээш байырлал таварыштыр өөрүп четтиргенивисти илереттпес аргавыс чок.

Кайгамчык төөгүлүг болгаш байырланчыг чүве—Октябрьның бо байырлалынга белек кылдыр Кызылдың төвүнде республиканың хөгжүм-шии театрын тудуп, ажытканы болур. Бо чараш орду найысылалывысты улам каастай берген.

Чадааның болгаш Шемииниң Культура бажыңнары база-ла байырлалга уткуй ажыттынгылаан. Чаа Шагаан-Арыг хоорайның өзүп кел чыдары, мурнунда чүгле базырыктар, хорумнар чыткылаан ээн ховуда «О-Шынаа» совхозтуң чаа, чараш төвү туттунуп, өзүп сайзырап турары, хоорай, суур, ферма, бригадаларны ниити электри чырыдып турары—бо бүгү Тывада социалистиг чаартылгаларның көскү херечизи-дир.

Акы-дуңма совет улустарның совет Конституцияда магадылаан бузулбас эп-найыралы—Октябрьның бир кол чаалап алышкыны, ленинчи национал политиканың ачызы деп ыры-шулүүвүсте алгап турар бис. Ол—ленинчи партиявыстың мерген угаанныг удуртулгазының ачызы-дыр.

ТЫВАВЫСТЫҢ национал хевирлиг, социалистиг утка-шынарлыг культуразы акы-дуңма хөй национал совет улустуң культуразының чарылбас кезээ кылдыр хөгжүп турар. Бистиң экономикавыстың, культуравыстың деңнели-биле кады чонунуң материалдыг болгаш угаан-бодал деңнели кайгамчык чаагай бедип турар. РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи Владимир Оскал-оолга баштаткан тыва цирк бөлүү, бистиң чогаалчыларывыс С. К. Токаның, С. Сарыг-оолдуң, С. Пюрбюнуң, В. Көк-оолдуң, Ю. Кюнзегештиң, К. Кудажының чечен чогаалдары, С. Лапзының чуруктары, уран-шевер дан чазакчыларының ажылдары, РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи Максим Мунзуктуң, «Дерсу Узала» деп кинога ойнааны, «Саян» ансамбльдиң оюн-концерттери болгаш культура талазы-биле өске-даа чедиишкиннеривис Тываның алдарын бүгү делегейге алгыдып турар.

Акы-дуңма совет улустарның найыралдыг өг-бүлезинде Совет Тывавыстың кайгамчыктыг шаңнын чаартылгалары бистерни чаа-чаа күш-ажылчы чедиишкиннерже сорук кирип турар.

Бо төөгүлүг байырлалда:

— Магаданчыг аас-кежиктиг
хайырлаан дээш
Партиявыс, сенээ биетер
четтирдивис!

деп, делегейге чаңгыландыр алгап-йөрээп ырлажып тур бис.

Октябрьның алдан харлаан
Алдар шылкан байырында
Ада-башкы Ленин шаңнаан
Ажыл-ишчи партиявыска,
Акы-дуңма совет чонга
Алдар тудуп, мактап
ырлаал!

Л. ЧАДАМБА,
чогаалчы.

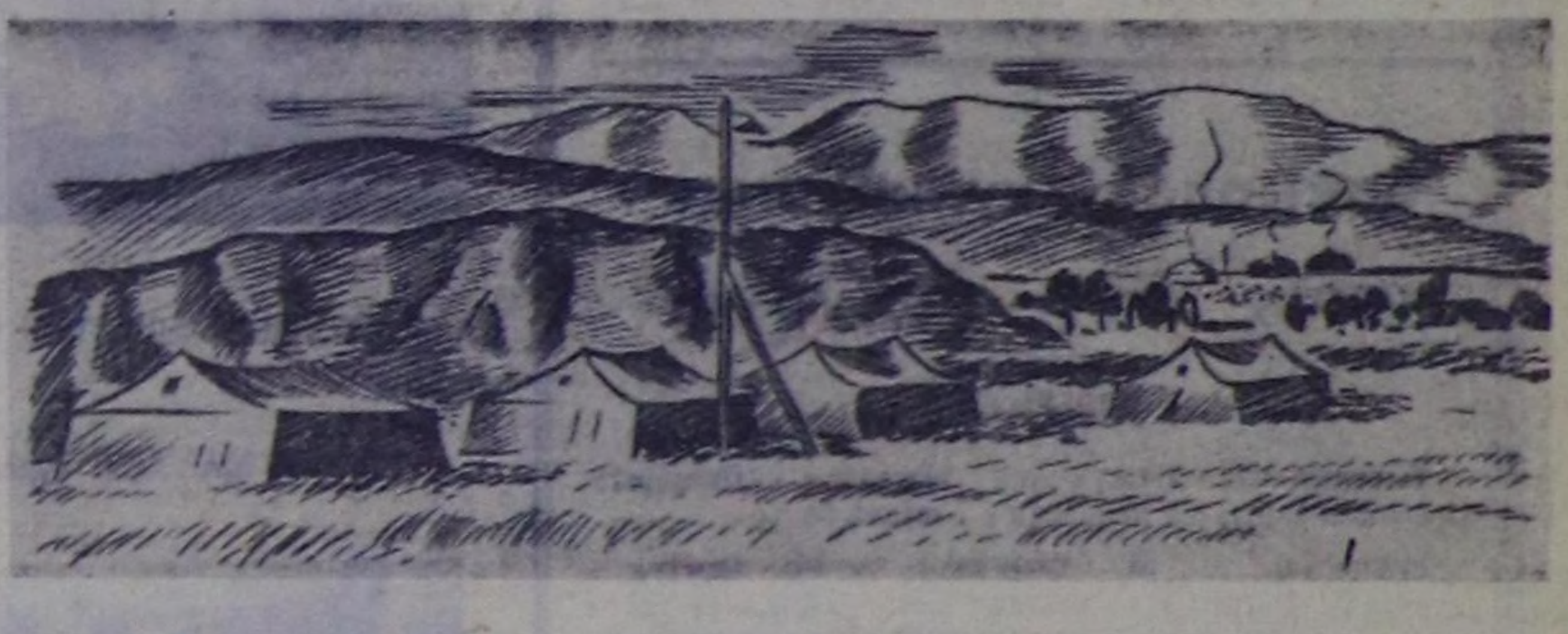

Ак-Довуракка баштай келген кижилер майгыннарга чурттап турган.

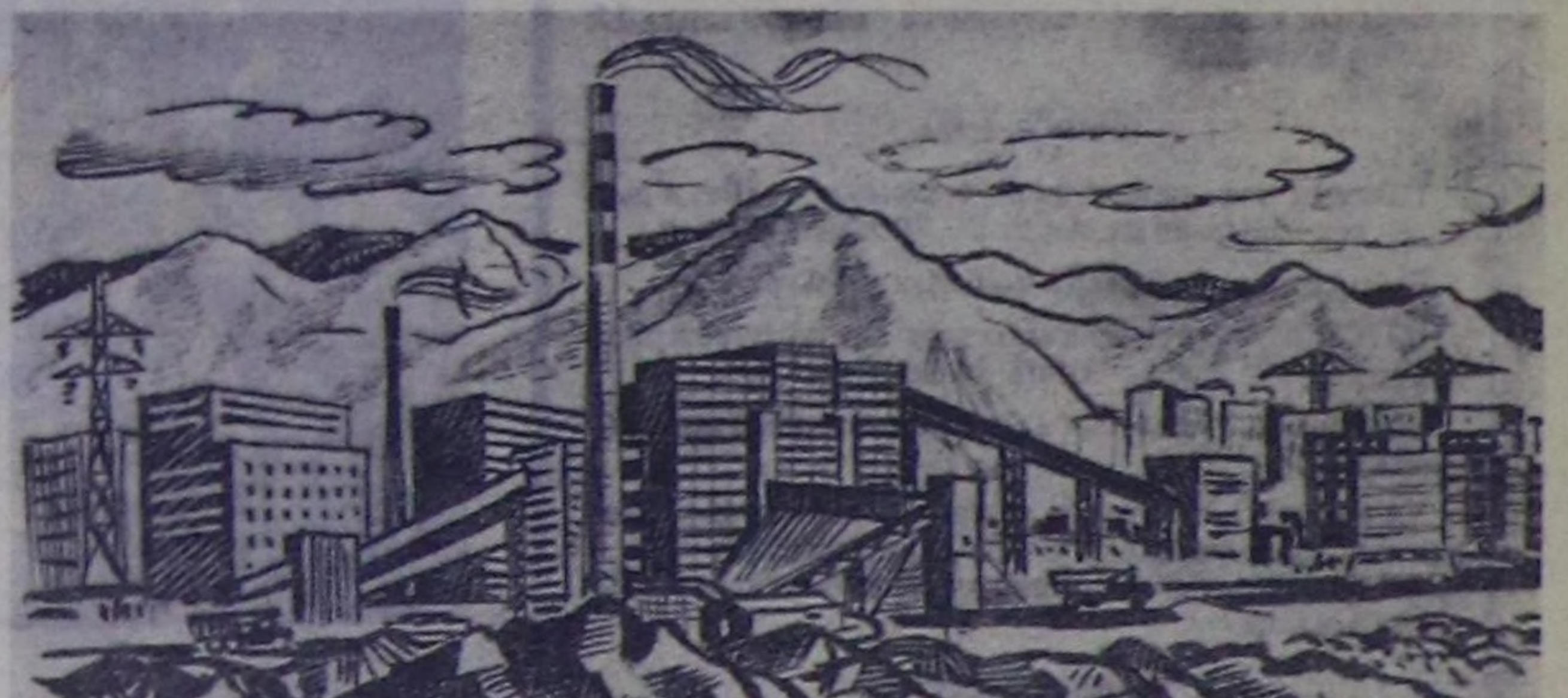

Даг-дүгү арыглаар В. И. Ленин аттыг комбинат бөгүн.

С. УЙНУКЕЙНИҢ чураан чуруктары.

ЧОННУҢ НҮҮРҮНДЕН

АЛДАН ЧЫЛ оюн бо хүннерде демдеглеп турарывыс Октябрьның социалистиг Улуг революциязы кезээде дарлал-мөлчүгдел адаанга чораан күш-ажылчы бөдүүн кижилерни хосташ, хосталганы болгаш долу эргени оларга хандырып бергени—ооң мурнунда төөгүге кажан-даа туруп көрбээн чаа чүүл болган. Экти бедик, хөрээ хостуг апарган ажылчын, тараачын, интеллигент эрге-чагырганы холунга алгаш, Төрээн чуртун канчаар хөгжүдүп келгенин, ниитилел амыдыралының бүгү талаларынга кайы хире идепкейлиг киржип келгенин бо хүннерде түңнеп көргеш, сагыш-сеткиливис өөрүп, ханып турар-дыр.

Ёзулуг хосталгалыг, дең эргелиг база өндүр улуг хүлээлгелерлиг совет кижилер кандыг болур чүве дээрзиниң хөй-хөй үлегер-чижээн бистиң Таңды районнуң девискээринден чер болгандан-на көргүзүп болур. Күрүне болгаш ниитилел херектерин эргелеп башкарарынга, хөй-ниити ажылын кылырынга, районнуң экономиказын хөгжүдеринге идепкейлиг киржип чоруур кижилер бисте хөй.

СОВЕТТЕР талазы-биле көөрге безин дыка хөй чүүлдер иле апаар. Чаа Конституциявыс ёзугаар улус депутаттарының Советтери апарган чурттуң эрге-чагырга органнары ёзулуг-ла улустуң массалыг, шуут боттарының организациязы, долу эргелерин болгаш хосталгаларын бүрүн ажыглаар органнары болуп турар. Улус депутаттарының чер-чер Советтеринден эгелээш, ССРЭ-ниң Дээди Совединге чедир бүгү Советтерни улус дең эргеге үндезилээш, дорт болгаш чажыт бадылаашкын-биле соңгуп турар. Улустуң соңгааны бүрүн эргелиг төлээлекчилери — улус депутаттары —чоннуң өмүнээзинден эрге-чагырга органнарын тургузуп турар. Ынчангаш ССРЭ-де бүгү эрге-чагырга Советтерниң нүүрү-биле бүгү улустуң холунда турары-даа маргыш чок-тур.

Районнуң чонунуң тура-соруу-биле соңгуткан бистиң депутаттарывыс ол хүндүлүг болгаш харысалгалыг хүлээлгени, боттарының дорт харыылап турар ажылын кылбышаан, ак сеткилдиг күүседип турар. Районнуң чер-чер Советтеринге 321 депутат соңгуткан. Оларда ажылчыннар, механизаторлар, малчыннар, интеллигент дээш кымны чок дээр. Бисте дең эрге, хосталга деп чүве канчаар боттанып турарын чүгле бо чижек безин көргүзүп турар.

Эрге-чагырганың дээди органнарының депутаттары районда база бар. «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң директору ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ийи чыыжынга улай соңгуткан депутат Ольга Павловна Чеува чоокта чаа ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ээлчег чок чедиги сессиязынга киришкеш, округунуң соңгукчуларының чагыып ёзугаар, оларның тура-соруун илергейлевишаан, ССРЭ-ниң чаа Конституциязын бадылажышкаш келгенинге таңдыжылар канчап чоргаарланмас боор! Ооң-биле кады депутадывыстың удуртуп турар совхозунуң ажыл-херээ база эки чоруп турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединге бистиң райондан 11 депутаттарның аразында бөдүүн ажыл-ишчилерден 6 кижи бар. Ылаңгыя депутаттар: бызаа ажаакчызы И. Будукай, саанчылар Д. Куулар, М. Оюн. В. Соломенникова, механизатор Д. Башарин, ажылчын К. Монгуш болгаш өскелер-даа, бүдүрүлгеге бедик көргүзүглерни чедип албышаан, округтарынга улуг ажылдарны кылып, Дээди Советтиң ажылынга идепкейлиг киржип турар.

Таңдының улус депутаттарының район, Хову-Аксы суур болгаш кодээ Советтериниң депутаттары ажыл-херээнге чүткүлдүг, чоннуң идегелин төлептиг шынзыдып, районнуң ажыл-херээн, хөй-ниити амыдыралын эргелеп башкарарынга идепкейлиг киржип турарлар. Район Совединиң депутады Ленин болгаш Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнерлиг, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, профэвилелдерниң XVI съездизиниң делегады И. П. Сафонов бо чылгы социалистиг хүлээлгезин алдарлыы-биле күүседип, төрүүр 100 хойга онаашты р 123 хураганны, бир хойдан-на 4,8 кг дүкту алган.

Район Совединиң база Дүрген кодээ Советтиң депутады, Дуржулга станциязының саанчызы Ф. Бревь 9 айларда бир инекке онаашты р 2300 кг сүт саггаш, чылда алган социалистиг хүлээлгезин удавас ажыр күүседир деп турар. Ол бодунуң депутат хүлээлгезин эки күүседип турарындан фермада ажыл-херек, корум-чурум экижээн, кыштаглаашкынга белеткел эки.

Шаанда эрге-шелээ чок чораан херээжен чоннуң амгы үеде күрүнени, ажыл-агыйны эргелеп башкарарынга, ниитилелдиң болгаш хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиг киржип турары — Улуг Октябрьның ачызы. Чүгле бистиң район Совединиң 75 депутаттарының 36-зы херээженнер. Эмнелге, садыг, школа ажылдакчыларының эң хөй кезээ база херээженнер бооп турар. Харын-даа тудугжу, механизатор дээш чергелиг эр кижилер мергежилдерни шиңгээдип алгаш, мурнакчы ажылдап турарлар кайы хөй.

Совет херээженнерниң ёзулуг бүдүш-мөзүзү оларның күш-ажылга шылгаралындан, хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржилгезинден, уруглар кижизидилгезинге ролюндан илерел турар. Чижээ, С. К. Тока аттыг совхозтуң хойжузу, пенсионер-даа болза ажылдавышаан чоруур Шивитмаа Оюн 6 уругларын күрүнеге ажыктыг, эки мөзүлүг кижилер кылдыр өстүрбүшаан, кезээде шаңнал-макталдыг ажылдап чоруур. Ол өг-бүлениң уругларының үжү дээди, ийизи тускай ортумак эртемниг, хеймери бо чылын доозар студент. Маадыр-ие Хорлуу Оидарның уругларының ажылдаары, өөреври кайгамчык эки. Боду «Коммунизмниң херели» совхозтуң эки хойжузу, өг-бүлезиниң амыдыралы бай, культурлуг. Хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиг болганындан ол Тываның херээженнериниң VIII съездизиниң делегадынга чораан.

Районнуң херээженнерниң амыдыралындан шак мындыг магалыг чижектерни хөйү-биле көргүзүп болур. Херээжен чоннуң мындыг делгем эргелери, хосталгалары, оларның чайынналчак боттаныышкыны делегейниң чаңгыс-даа капиталистиг чүртунда чок.

Үстүнде адааныывыс ышкаш мындыг мурнакчы кижилерниң идепкейлиг ажыл-чорудулгазының ачызында район үш кварталдарда мал продуктуларын садарының, үлетпүр бүдүрүлгелериниң, хандырылганың планнарын даалгаларын багай эвес күүсеткен. Ынчангаш юбилейни өөрүшкү-маңнайлыг уткуп турар бис.

Т. ТЮЛЮШ,
Таңдының райкүүском даргаазы.

САЯННЫҢ МОНОЛОГУ

Чамбы-дипте чарлыг-аттыг
Саян сын мен, таныырыңар чадавас боор.
Алтай, Таңды сыннарының
Акызы мен. Эптим бедик, хөрээм делгем.

«Булут, туман көжегелиг
Бүүрүп Саян — дээрде шашкан күчүтен» — деп,
Бурунгунуң кижилери
Буян сөстүг мени дагып, тейлеп чорду.

Чүдүүр хире менде чүү деп!
Чүнүң-биле ооң долуун чандырган мен?
Аңым-мөңүм, кадым, тооруум —
Анаа-ла мээң чайгаар бүткен байлаам-дыр ол.

Тайга-таңды ээлиг деп,
Та чүү кижи силерни ынчаар тооретчик,
«Кежик-чолду хайырлап көр,
Кээргенчиг чонуң, бис!» — деп, чаныр чорду.

Кадыр, өндүр Саян мен дээш,
Канчаптар мен, чүс-чүс чылда ыыт чок турдум.
Шушька турган улуг Кижи
Чурттаалгаңар келир өйүн көмнап бержик.

Чаңнык-оттуг Октябрьдан
Чалыыттадым, катап дагын төрүттүндүм.
Ары, Өвүр эдектерим —
Аймак чоннуң чурту болду — чергаарым ол.

Совет кижи эвес болза,
Чонда чарлыг алдарым-даа кайым турар.
Эгээртинмес эртинем-даа
Эстип, хайлып хилис черге бойлаар ыйнаан!

Улуг-Хем-даа уткуй кээрге,
Удурланып, моондактавайн эрттириптим.
Карлово кызаазында
Кайгамчыктыг ГЭС-тиң тудуу — херечим ол.

Абаканнап, Абазалап
Ажын өрүк эптим ажыр шөйлү берди.
Шугулдаксап, ажынардан
Чурттаалганың ырын ырлап, өөрүп чор мен.

Ак-Довурак, Хову-Аксы,
Авыдайым чаа хоорай Саяногорск,
Хакасиям, Бурятиям,
Каас-чараш Тывам аңу — сайзыралым.

Өргүн-түмен арат чонум!
Өртемчейде Саян сыны чаңгыс болгай.
Хамык байлаам — эртинемни
Камныг, чептиг шиңгээдип ап, ынакшыңар!

Мөңгүн бөрттүг, кадыр Саян
Бөгүн чүге хайныкты деп бодаваңар.
Даглар чүге ишти-хөңнүн
Таныштырып, ажыда каап сөглевес деп.

Чамбы-дипте чарлыг-аттыг
Саян сын мен, чоргаарланып чурттап чоргар.
Хендирбемге бедиктенгеш,
Херел чашкан сылдыстарже ужар силер.

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

Байырлал хүннеринде каяа, чүү болурул?

НОЯБРЬ 6-ДА

Тываның чаа хөгжүм-шии театрынга «Октябрьга ыры» деп байырлал концерти 15 шакта болур.

«Енисей» Культура бажыңынга туүйбу заводунуң мурнакчыларынга тураскааткан кежээ 16 шакта эгелээр. Бо-ла Культура бажыңынга 20 шакта аныяктарның дыштанылга кежээзи болур.

Парктың теннис залынга тенниске блиц-маргылдаа 11 шакта уламчылаар.

НОЯБРЬ 7-ДЕ

Тываның чаа хөгжүм-шии театрынга «Октябрьга ыры» деп байырлал концерти 19.30 шакта эгелээр.

Байырлалдың фейерверги 20 шакта болур.

ВЛКСМ обкомунуң шаңналы дээш хостуг хүреш маргылдаазы улуг спорт залынга 14 шакта эгелээр.

Шыдыраага блиц-маргылдаа шыдыраа клубунга 11 шакта болур.

Ча адарынга «Трудовые резервы» эки тура спорт ниитилелиниң ажык бирги чери дээш маргылдаа № 1 көдээ профессионал-техниктиг училищениң тиринге 14 шакта эгелээр.

НОЯБРЬ 8-ТЕ

Тываның чаа хөгжүм-шии театрынга «Октябрьга ыры» деп байырлал концерти 19.30 шакта болур.

«Геолог» Культура бажыңынга «Оларны революцияның демиселчилери ырлажып чораан» деп лекция-концерт 13.30 шакта эгелээр. Аныяктарның дыштанылга кежээзи 20 шакта болур.

ВЛКСМ обкомунуң шаңналы дээш хостуг хүреш маргылдаазы улуг спорт залынга 10 шакта уламчылаар. Шыдыраа клубунга маргылдаа 11 шакта эгелээр. Ча адарынга «Трудовые резервы» спорт ниитилелиниң бирги чери дээш маргылдаа 11 шакта уламчылаар.

ДЫШТАНЫР ХҮН ШТАВЫ.

АГААР

Кызылдың агаар станциязының медээзин ёзугаар алырга, бөгүн республикага бүргеп, аязыр агаар болур. Чамдык черлерге биче чаар. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер.

Агаарның температуразы барыын талакы районнарга 1—6, өске эрткеннарынга 4—9 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы 4—9 градус соок.

ТАҢДЫ СЫНЫНЫҢ ЭДЭЭНДЕ

Тоожудан үзүндү

М. И. Пахомов чечен чогаал талазы-биле чогаадыкчы ажылын бежен чылдарда эгелээн. Республика солуннарынга болгаш «Улуг-Хем» альманахка ооң дыка хөй очерктери болгаш рассказтары парлаттынгылаан. М. И. Пахомовтуң Тывага хамааты дайынының дугайын көргүскен «Таңды сынының эдээнде» деп тоожузу 1960 чылда чырыкче үнген. Оон үзүндүнү парладывыс.

Ак-гвардейжилерниң ийи бөлүү чадаңнар кыдыындан эгелээш, Атамановканың мурнуу чүгүнден чыпшыр чыгап келген тейжигешке чедир чартык төгерик кылдыр шөйлүп алган. Таарыштыр тургулапкан соонда суурже илчирбелендир халдап кирипкен. Тушаков оңгуда чыткылаан дайынчыларынче дужаал дамчыткан: «Медээ үнмээнде боолап болбас. Ол айтыышкынны кым үрээр болдур, дайзынның дузалакчызы кылдыр санааш, хемчег алыр!»

Балчыыр чанында эжи Маадырны эвес, харын бодун бүзүредип чугаалаан:

— Ам-даа боолап болур-ла дыр, борта кижи көйын чазар. Ынчалза-даа карактары көстүп турар кылдыр чоокшуладып алыылыңар. Ынчан ам-па, «суттарын» эгелээр бис, дуңмазым, чүгле быжыг туттун!

Маадыр харыылаваан. Мажыын базыксааш пат чытса-даа, дужаал үнмээнде боолап болбас дээрзин ол база эки билип чыткан.

Дайзынның илчирбези базым-базымы-биле улам-на чоокшулап орган. Кижилерниң адырганнаан буттарын, чайгаан холдарын чайлыг ылгай көрүп болур апарган. Камгалалда партизан бүрүзү доңгаш көжээн холун мажыны базарынга белен кылдыр туткаш шаарадайнып кел чыдар дайзыннарны хараалдай шыгаап чыткан.

Ам-на дес кажаа аксынга чедеп кээн узун сыра барын ушкап болгаш камгалалдың ол-бо талаларында хайгааракчылар алгыржыпкан:

— От!

Гриша таптыг шыгаап-даа албайн, мажыын база каапкан. Боолапкаш, угжок ажыр салыпканымны көрүп кагжык ирге бе дээш, коргуп, чанында ирейже кылчаш кылынган. Ынчалза-даа кырган ам база боолаар дээш, кызып-кызып шыгаап чыдар боорга, Гриша дүвүревейн барган. Демги кылчыгыр кижизин дилегзинерге, илчирбеленчек шериглер шуптузу холужуп, чамдыызы черде теңнилеңген, чамдыызы партизаннарның оңгуларынче алгыржып-кышкыржып халчып орган. Ам кайызынче шыаарыл? Чанында аныяк эжиниң алаңзып калганын эскерип кааш, кырган ирей доңгаштуг салын өттүр шулуңнаан:

— Чоп манап орар сен, чоокла хире дээрбечиниң боола! Шымда че!

Кызыл-шериглериниң сес «максимнериниң» уннары бурулайнылыр бусталып келгилээн. Тарас кыска-кыска ээлчеглер-биле боолап чыткан. Пулемётчуларның хачылай аткан октары дайзынның илчирбезин кыргып-хыдып-ла турган. Дээрбечилер чыткылапкан, ынчалза-даа бичиилеп маңнаажып, суурже чоокшулап органнар. Партизаннарның болгаш кызыл-шериглерниң оңгуларынга чүү-даа дыынмас болган, а ак-гвардейжилерниң октары оларны ашкаш, харын Атамановкада ээзи хөй херээженнерни болгаш кырганнарны балыглап каан. Тулчуушкун эгелей бээрге, олар бараанның орган сарапчаларындан дүже халышкаш, кудумчуну өрү-куду девидеп салчып турган улус ирги. Камгалалдың солагай талакы хажызындан оар сагыштыг кел чыткан аъттыг шериглерни пулемётчулар болгаш Рассохинниң заводунуң партизаннары шуут сандарадып каан. Мырынай тейжигешче чыгадыр боолаткан аъттыг шериглер өлүрткен болгаш балыглаткан өөрүн каапкаш, дедирлениң чорупкан. Ыңаар барып, аъттарындан дүшкеш, Атамановкаже хоме базып кирип турар илчирбениң дал ортузунда улусма каттыжып алган.

Аразында кызыл-шериглер пулемётчулар база бар болганда. Атамановканы камгалаан партизаннар серт-даа дивейн тулчуп турган. Ынчалза-даа дайзыннарга деңнээрге, оларның күжү эмин эрттир эвээш болган. Сергей Кочетовтуң эскадрону чедип келбээн болза, ак-гвардейжилер Атамановканы оюп эрткеш, оон камгалал чок соңгу-чөөн кыдыындан киргеш, партизаннарның туружуп ээлеп алтар турганы чигзиниг чок.

Атакаже улузун кирипкеш, Сергей дузалакчызы болгаш холбаачызы-биле кады чевет хорум кырынче үне халааш, дайынны хайгаарап эгелээн. Мындыг дидим согуушкунну деткиири-биле ам-даа күштер херек дээрзин ол тодаргай билип каан. Ынчалза-даа кур күш кайда боор. Кара чаңгыс арга арткан: хевертен халдааның ажыглап, бар-ла боо-чепсек-биле боолавышаан, ыйыышкынны уламчылаар — бо-ла.

Артындан аъттыг шериглер келгенин көрүп кааш, ак-гвардейжилер аймаарап калган. Ол аразында оларның оң талакы хажызындан Семён Коровинниң ротазының пулемёду кыргый туда берген. Бакитинниң дистингеп шериглери девидеп эгелээн болгаш удаваанда шуут сандарап калган. Хлебников биле Малышевтиң эскадроннарының ээлеп алган туруштарында пулемёттар узук чокка тарбыдап турган. Атамановка камгалалының пулемёттары база үн үспээннер Даштаашкыннар диинейнип-ле турган.

Дайзынның канчаар сандарап девидеп турарын көргеш, Сергей хүлүмзүрүпкен. Дээрбечилерниң кол күжү кайдал дээрзин билбейн тургаш, моон мурнуу чарыында кылыпкан частырыының ам эттингенин ол билип каан. Дидим халдаашкын сорулгазынга четкен. Сергей доп-дораан Чал-Кежикже кижи чорудкаш, ак-гвардейжилерниң кол күштери чылча шаптыргаш, дезипте деп дыңнатпышаан, оларны кыр-кырынга чай алындырбайн чыгаарын дужааган. А боду эскадроннарын чаа атакаже көдүрүп үндүрген. Ынчаардала херектиң ужуру шаптырлееп берген. Бакичиниң чадаг шерии аткаарлап деспейн, харын кажан-на кээп тудуп аарын манааш олурувкан.

Дээрбечилерниң девидеп, дүвү-далаш дезип турарын көргеш, Тушаков Ванюшканы аъттар эккел дээш, суурже каксыпкан.

Кудумчулап даалыктадып ора, Ванюшка аажок алгырып чораан:

— Кадайлар, оолдар! Аъттарыңар алгаш, дес кажаага чедириңер. Дээрбечилер дезипти!

Тулчуушкун эгезинде партизаннарның салгылапкан аъттарын баглап алгаш орган кадайлар болгаш элээди оолдар оларын далаш-биле кудумчуже үндүргүлеп келген. Эң-не шоваазымаар оолчугаштар болгаш кыс уруглар ээрлерге олурупкаш, бир кезек аъттыг четкеш, дес кажааже шаап уңупкан. Партизаннарга эң баштай келген кижилерниң бирээзи — Ольга болган. Ол дораан-на балыглаткан кижилерни шарып эгелээн.

Командири Тушаковка баштаткан ийиги ротаның партизаннары аъттарын мунупкаш, төп угланыышкынга Кочетовтуң аъттыг улузу-биле каттыжып алгаш, дайзынның дезип чоруткан артынчыларын сүрүп үнапкан. Чадаг ак шериглерниң хөй нуруузу туттурупта кирерин улут аас-кежик кылдыр санап чораан. Чалаң ыяштар аразынче ажыттанып четтиккен чадаг шериглер каракулак чокка, ал-шаа төңгүже, аъттыг өөрүнүң соондан маңнажып орган. Чүге дээрге, оларны командирлери: «Кызылдар туттурган улусту ыяап-ла өлүрүп турар» деп төөредир сурган каан, турган. Ынчалза-даа кайы-бир партизан: «Дүжүп бериңер, чыланнар!» деп алгыра каапкан билек, актар ана бөлүк-бөлүү-биле холун көдүрүп турган. Оларның кижи бүрүзү үнер аргажок апарганын билип, дүжүп бербес-даа болзумза, соок хөвүда бир-ле черге өлүр-дүр мен деп бодап турган.

Бодунуң улузунуң сеткил-хөөнүн билгеш, база тургустунган байдалды өөренип көргеш, дыка хөй офицерлер тулчуушкунче кирер дээш эвес, а бөлүү-биле тиилекчиге дүжүп бээр дээш, командылааш кезектериниң артыын бөлүп-хаарып турган.

Ынчалза-даа Совет эрге-чагырганы алызындан көөр хөөн чок болганда, база Уралга, Семиречьеге, Тургай ховуларынга кылган ханныг херектериниң ужуруунда өжээн негээшкиниден корткаш, дыка хөй актар дем чаа-ла карак-кызыл чүткүп бар чыткан черинден ырак узап дезип турганнар.

Чурукчуларның белээ

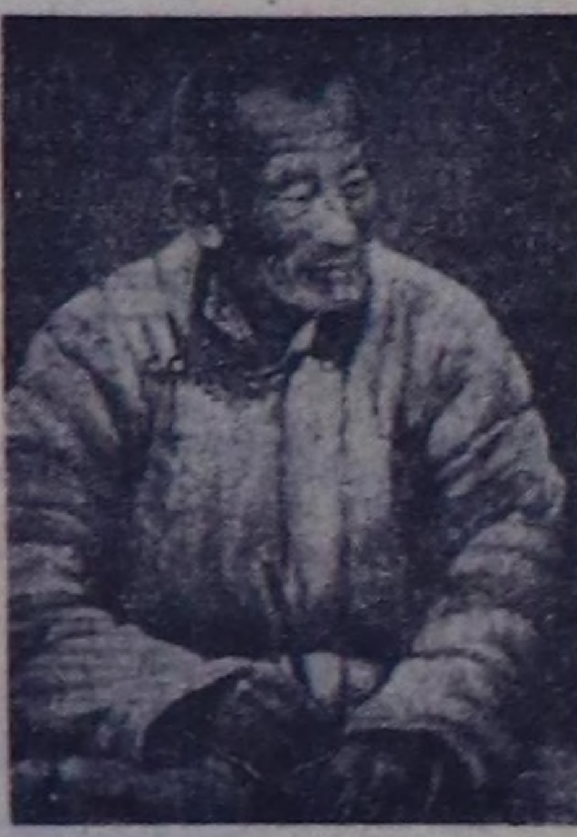

«ЛЮНДУП ПАНЧА АШАКТЫҢ ПОРТРЕДИ».

Г. СУЗДАЛЬЦЕВ чураан.

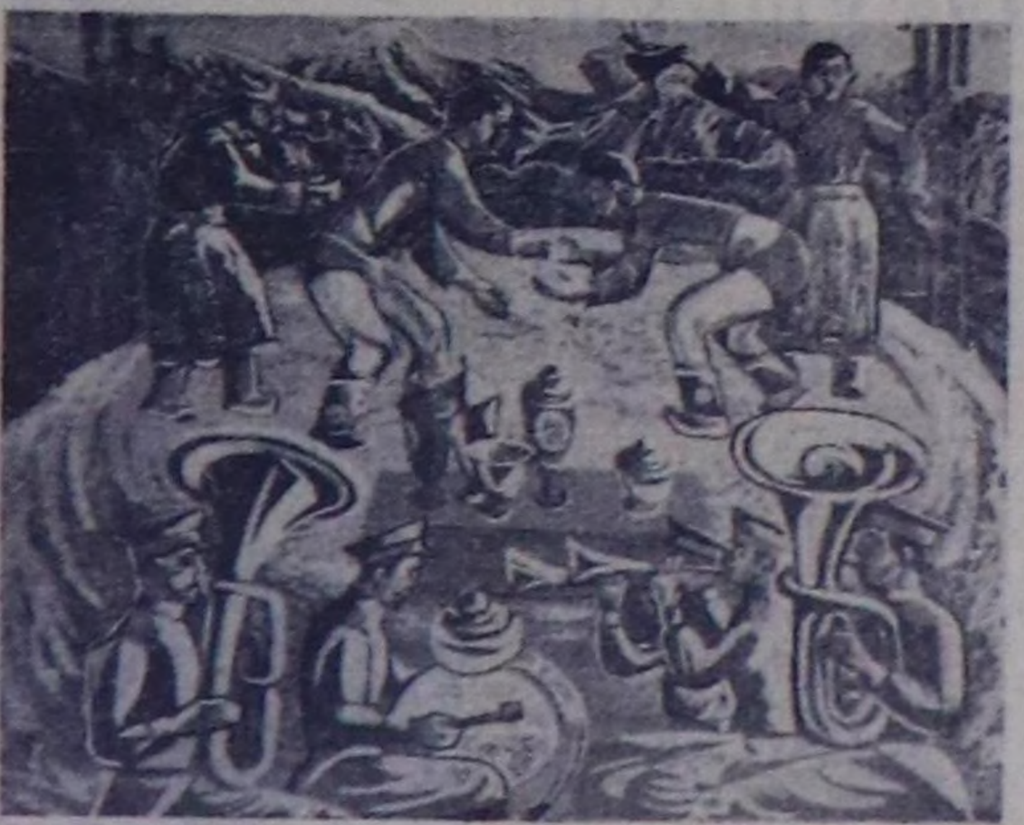

«ХҮРЕШ». Л. СПРЫГИН чураан.

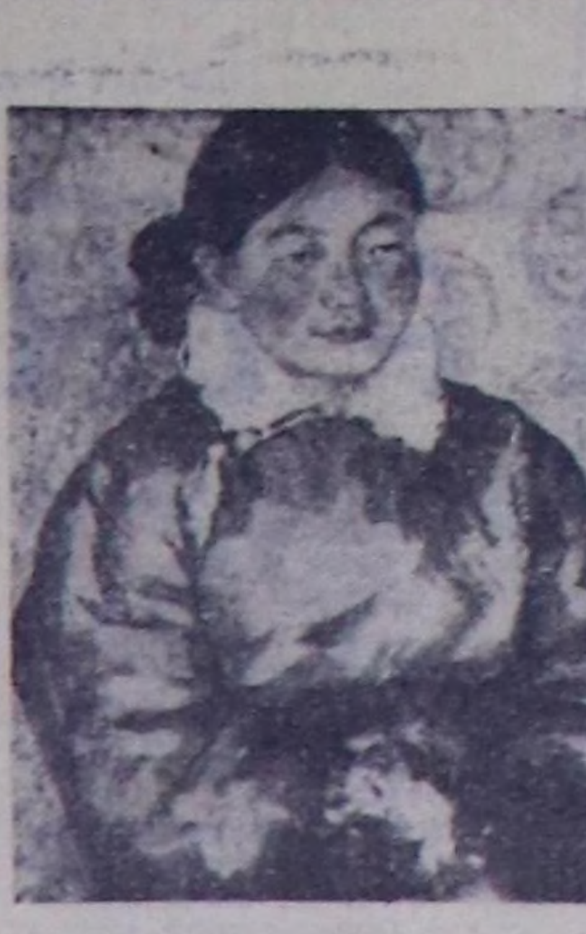

«ХОЙЖУНУҢ УРУУ».

И. САЛЧАК чураан.

Уран сиилбилгениң янзы-бүрү жанрларының талазы-биле Россия Федерациязының областарының болгаш автономнуг республикаларының мастерлериниң тургускан чогаалдарында Тыва АССР-ниң чурукчуларының ажылдары база көскү черни ээлеп турар.

Күш-ажыл. Тургузуушкун. Коммунистиг келир өйнү чоокшуладыр сорулгалыг күш-ажыл-биле каастаттынган амыдырал — дыка хөй ажылдарның ужур-утказы ындыг. Баштай каксы таныжарга, чүгле бөгүнгү амыдыралды канчаар көргүскени-биле кызыгаарлаттынгы ышкаш боор. Ынчалза-даа хандыр көре бээрге, делгем, чаагай үн «чаңгыланып» турары тода.

Бир онзагай аян-шинчи-биле С. Сарыг-оолдуң «Бижик билбес чорукту узуткаар» деп чураан чуруу көрүкчүлерниң кичээнгейин хаара тудуп, оларның угаан-бодалын республиканың эрткен төөгүзүнче угландырыптар.

Делгелгениң «Улустуң каастал ус-шевер сиилбилге уран чүүлү» деп салбыры көрүкчүлерниң кичээнгейин калбаа-биле хаара тудуп турар. Ында ээрби ажыг тыва мастерлерниң чонар-даштан чазап кылган ажылдары делгеттинген. Оларның аразында РСФСР-ниң Репин аттыг күрүне шаңналының лауреаттары, дуржулгалыг чурукчулар Р. А. Арскчапның, Б. С. Байындының, Х. К. Тойбуханың болгаш эң аныяк, ынчалза-даа мергежилдиг мастерлер А. Ойдуптуң болгаш А. Салчактың ажылдары бар.

В. БЕЛЯКОВ.
Москва хоорай.

ЧУРУКТАРДА: «Хойжунуң уруу» (И. Салчак), «Хүреш» (Л. Спрыгин), «Люндуп Панча ашактың портреди» (Г. Суздальцев).

Сөзү болгаш фотозу авторуну.

Интервью

ХЕРИИ БАЗЫМНАР

1929—1930 өөредилге чылында Тывага чүгле 4 школага 160 өөреникчи өөренип, эге билиглиг 13 башкы ажылдап турган. 1930 чылдың июньда ТАРН ТК-ның шиитпири база ТАР-ның чазааның декредин ёзугаар ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ажылдап кылганы тыва бижикти үндезилеп тургускан. Тыва бижикти тургусканы күш-ажылчы араттарның угаан-бодал амыдыралынга онзагай болуушкун болган.

Совет эрге-чагырганың чылдарында Тывага улус өөредилгезиниң чедиишкиннериниң дугайында чугаалап бээрин Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министриниң оралакчызы П. Ф. Паршуковадан бистиң корреспондентивис дилээн.

—1944 чылда 14-тен 45 хар чедир назылыг чурттакчы чоннуң бижик билир чоруу чүгле 65 хуу болган. Школа назылыг уругларның чартык кезии өөренмейн турган. Тус черниң башкы кадрлары, школа бажыңнары чедишпейн турган.

Совет Эвилелиниң хөй националдыг өг-бүлезиниң составынга Тываның каттыжып киргениниң соонда улус өөредилгезиниң хөгжүлдезиниң темпизи шапкынчаан. 1945 чылда РСФСР-ниң Улус комиссариадының чөвүлели малчын араттарның школаларда өөренип турар уругларын күрүнениң долу хандырылгазынга киирер дугайында доктаалды хүлээп алган.

1947—1948 өөредилге чылында-ла интернаттарга 7 муң ажыг уруглар чурттап, өөренип эгелей берген. Эге школаның хемчээлинге аныяк салгалдың бүгү-ниити ыяап-ла өөредилгезин боттандырып эгелээни онзагай улуг ужур-дузалыг болган. Школалар тудуунче улуг кичээнгейни салып келген. Мергежилдиг кадрлар база чедишпейн турган. Ындыг-даа болза школаларны, интернаттарны, башкылар бажыңнарын каяа-даа чүнүң-даа мурнунда тудуп турганын билир бис.

Бөгүн көрүп көрүңер. Бистиң республикада школалар болгаш өске-даа өөредилге черлериниң саны аныяктарның бүгү-ниити ортумак өөредилгезин боттандырарынга бүрүн четчир. Дузалал болгаш кадыкшылга база ниити билиг школаларының, школа-интернаттарның саны өскен. Ортумак болгаш сес чыл школалары колдуунда интернаттарлыг, ында малчыннарның уруглары күрүнениң долу хандырылгазында өөренип турар. Ол ышкаш уругларның спорт школаларының, Пионерлер бажыңнарының, аныяк техниктер, натуралистер болгаш туристер станцияларының калбак четкизи тургустунган. Республиканың дыка хөй школалары өөредилгениң кабинет системазынче шилчээн. Өөредилге кабинеттеринде лингафон тургузуглары, магнитофоннар, киноаппараттар дээш амгы үениң өске-даа дериг-херекселдери бар.

Партия болгаш чазак ниити билиг школаларының материалдыг баазазын быжыглаарынче онза кичээнгейни салып турар. Эрткен беш чылда чүгле бистиң республикага 8828 уруглар өөренир школаларны болгаш хөй санныг уруглар албан черлерин, интернаттарны туткан. Школа тудуушкунунуң планы эрткен беш чылга бодаарга оңгу беш чылда барык 2 катап улгадыр.

Бистиң республикада сөөлгү алды чылда 22 ортумак школаны, үш профтехучилищени, ажылчын аныяктарның кежээ школазын немей ажыткан.

1970 чылда 10—12 чыл бурунгаар бирги класска өөренип киргеннерниң 51 хуузу ортумак эртем чедип ап турган болза, ук сан 1976 чылда 80 хуу четкен. Амгы үеде Тываның 10 муң чурттакчызынга 2800 өөреникчи онаажып турар. Ук сан капиталистиг чурттарда оон ыракта эвээш. Бистиң чуртувуста 10 муң чурттакчы чоога 300 студент онаажыр, ук сан Францияда—153, ГФР-де—110. Бистиң республиканың чурттакчыларының үш кижиниң бирээзи-ле өөренип турар.

Республиканың школаларында ажылдап турар башкыларның 62 хуузу дээди болгаш дооспаан дээди эртемниг.

Бо байырлалдыг хүннерде чаа ажыттынган хөгжүм-шии театрынга Октябрьның алдарлыг 60 чыл юбилейин байырлап эрткен кижи бүрүзү алдан чылдар бурунгаар Тывага чаңгыс-даа клуб, библиотека болгаш үлегерлиг Культура бажыңы чок турганын кончуг эки билир. Ам республикада чүгле күрүне системазында бежен культура албан черлеринден 13 район болгаш 79 көдээ Культура бажыңы, 37 көдээ, ажылчын клубтар, 22 автоклуб, 153 библиотека, албан черлериниң 313 библиотеказы ажылдап турар.

Тывага уран чүүлдүң болгаш культураның хөгжүлдезиниң дугайында Тыва АССР-ниң культура министри М. С. Хомушку мынча дээн:

— Угаан-бодалдыг үнелиг эртине чүүлдерин камгалаар, көвүдедир болгаш оларны совет кижилерниң аажы-чаң база эстетиктиг кижизидилгезинге, культура деңнелин бедидеринге калбаа-биле ажыглаар дугайында сагыш салыышкын бисте улуг. ССРЭ-де профессионал уран чүүлдү болгаш улустуң уран-чечен чогаадылгазын хөгжүдерин бүгү хемчеглер-биле деткип турар деп чаа Конституцияның 27 чүүлүнде магадылаан. Ону бистиң хөй националдыг күрүневистиң эртип келген 60 чылдары долузу-биле бадыткап турар. Оон тодаргай чижээн Тывадан көрүп болур.

Каш он чылдар бурунгаар тыва чон үжүк-бижик билбес, түреңги, бүдүүлүк байдалга чурттап чораан. Октябрь революциязының ачызында чүгле Бүгү-эвилелге эвес харын делегейге сураглыг, бедик үнелээшкинни чедип ап турар Владимир Оскал-оолдуң цирк бөлүү, «Дерсу Узала» деп кинога Дерсу-Узаланың ролюн күүсеткен Максим Мунзук, делегей ырлажыкчыларының конкурстарының ийи дакпыр лауреады Надежда Красная болгаш уран чүүлдүң болгаш литератураның өске-даа чедиишкиннери бисти өөртүп турар.

Бистер чүгле амгы хүннерниң чедиишкиннери-биле кызыгаарлаттынмайн, шак мындыг көскү чедиишкиннерниң эге таваан салчып, боттарының киржилгези-биле улуг үлүг-хуузун киирген Тыва Арат Республика турар үеде маңаа ССРЭ-ден чаладып келген культураның болгаш уран чүүлдүң специалистеринге тыва чон улуг өөрүп четтиришкиини илередип турар. Эртемденнер Л. Д. Покровскийни, А. А. Пальмбахты, Х. М. Сейфуллинни, чогаалчылар С. Щипачёвту, В. Кожевниковту, С. Гуденкову, режиссёр И. Я. Исполнетти, композитор А. Н. Аксеновту, дирижёрлар Р. Т. Мироновичини, Л. И. Израйлевичини, хормейстер С. И. Булатовту, балетмейстер А. В. Шатинни, чурукчу В. Ф. Деминни чоргаарал-биле адап турар бис.

Республиканың культура амыдыралынга 1969 чылда тургустунган күрүне филармониязы көскү черни ээлеп, тыва уран чүүлдүң көргүзүглерин Украин, Казах, Кыргыз, Туркмен, Таджик ССР-лерге, Бурят, Якут АССР-лерге, Хакас автономнуг, Амур, Чита, Сахалин областарга, Хабаровск, Приморье крайларга болгаш МАР-ның Убса-Нур аймаанга бараалгатканы сайзыралдың херечизи болур. Ол ышкаш республиканың культура албан черлериниң ажылы чылдан чылче өзүп, улам экижип, чоннуң культуразын, билиин бедидеринге улуг рольду ойнап турар. Бот-тывынгыр уран чүүлдүң 992 бөлгүмү доктаамал ажылдап, бо юбилейлиг чылда 30000 ажыг бот-тывынгыр артистерни бүгү-эвилел фестивалынга хаара тудкан. Москвага, Новосибирскиге, Красноярскиге болуп эрткен зона көрүлделеринге лауреаттар болган бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери республиканың уран чүүлүнүң өзүлдезиниң херечизи.

Тываның чурукчулары болгаш композиторлары боттарының чогаалдарын чоннуң тургузукчу ижинге бараалгадып турарлар. Оларның иштинден чурукчулар И. Салчак, С. Сарыг-оол, Г. Суздальцев, Ю. Деев, композиторлар А. Чыргал-оол, Р. Кенденбиль, Х. Дамба болгаш А. Танов олар чоңга үнелиг чуруктарны, ырларны, симфонияларны хөй-биле бараалгадып турарлар.

телевидение

НОЯБРЬ 6-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА. МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—Эртенги гимнастика.
10.30—«Төрээн чуртта, Октябрьга алдар». Совет шүлүкчүлерниң шүлүктерин школачылар күүседир.
11.15—«Музыкалыг киоск». Э. Беляева дамчыдылганы чорудар.
11.45—«Архитектура. 1967—1977 чылдар».
12.15—«Октябрьга алдар!».
13.15—«Тоол аалдап келген». «Угаанныг херекселдер». Уран-чечен телефильм. 2-ги серия.
14.25—«Москвичка». Телеклуб.
15.40—«Атакалап турар аңгы, сеңээ...» Фильм-плакат.
16.00—16.10—«Адалары болгаш уруглары» деп бөлүктен «Шынчы чорук» деп документалдыг телефильм.
17.15—Күрүнениң Красноярскиде Сибирьниң танцы ансамблиниң концерти.
18.00—Хоккейге ССРЭ-ниң кубогу. Финал. В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң спорт ордузундан дамчыдылга.
20.15—«Дидим-дидим чыскаалыңар, эштер». «Совет ырының антологиязы» деп бөлүктен концерт.
20.45—«Революцияның хоочуннары чугаалап тур».
21.45—«Човулаңның довунчүүнге». Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13-кү серия.
23.30—«Үе». Информастыг программа.
00.00—ССРЭ Эвилелиниң күрүнениң академиктиг Улуг театрының уран чүүл мастерлериниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА. КЫЗЫЛДАН

18.00—«Алдын роза». Уран-чечен телефильм.
19.10—«Эрги марштар болгаш вальстар». Фильм-концерт.
19.35—Мультфильмнер программазы.
20.05—21.00—«Мээң Ада-чуртум мында». Документалдыг фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

НОЯБРЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Хостуалганың солдаттары» (3-4 сериялары) 9.30, 13.05, 16.40, 20.15 шактарда.

«ПИОНЕР»: Чаа мультипликациялар № 50 10.00, «Тенек Иванушканың кайгамчык чүүлдү канчаар сүргени» 11.30, 13.25, «Обелиск» 15.15, 17.10, 19.05, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: Киночыындызы № 33 9.30, 11.00, «Ак Бим кара кулак» 12.30, 16.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Эң чараш аът» 10.00, 11.30, 13.00, «Робин Гудтуң согуннары» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:
индекс 667000

Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ; Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16332. Чагыг № 260.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—04312.